

# I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

TUNCAY ÖĞÜN\*

## ÖZ

Bu makale, I. Dünya Savaşı sırasında Türk Boğazları ekseninde yürütülen askerî ve diplomatik mücadelelerin kesişim noktasında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı çok boyutlu baskıları ele almaktadır. Özellikle Çanakkale Harekâtı çerçevesinde, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı Almanya'dan kopararak savaştan çekilmeye zorlamak, Osmanlı cephelerindeki tüm güçlerini Avrupa'daki asıl cephede yoğunlaştırmak ve Boğazlar üzerinden Rusya'ya Almanya karşısında kritik lojistik desteği sağlamak amacıyla geliştirdiği üç katmanlı strateji incelenmektedir. Bu strateji; münferit sulh teklifleri ile Osmanlı'ya toprak bütünlüğü, mali destek ve mevcut hükûmetin korunması gibi cazip avantajlar sunulması; ittifak ilişkilerini sarsmaya yönelik yoğun propaganda faaliyetleri ve iç siyaseti hedef alan darbe girişimleri üzerinden eş zamanlı olarak yürütülmüştür.

Araştırma, Osmanlı arşiv belgeleri, diplomatik raporlar ve dönemin basın kaynaklarına dayanmakta olup, İtilaf Devletleri'nin sunduğu cazip tekliflerin, özellikle Rusya'ya duyulan yapısal ve tarihsel güvensizlik nedeniyle Osmanlı yönetimi tarafından reddedildiğini göstermektedir. Çanakkale ve Kütü'l-Amâre'deki askerî başarılar, Osmanlı karar alıcı-

\* Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,  
Muğla/TÜRKİYE, tuncayogun@hotmail.com  
ORCID: 0000-0001-5962-4983

larının gizli diplomasi, psikolojik savaş ve iç siyaseti istikrarsızlaştırma girişimlerine karşı stratejik direnç geliştirmesini sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın savaş sürecindeki ittifak politikası kararlarının yalnızca askerî değil, aynı zamanda diplomatik ve iç siyasî faktörler tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Makale, İtilaf stratejisinin askerî, diplomatik ve iç siyaseti hedef alan unsurlarını birbirini tamamlayan paralel girişimler olarak bütüncül bir çerçevede ele almakta; Türk Boğazlarının uluslararası siyasetteki merkezî jeopolitik önemini, Osmanlı'nın ittifak sadakatini koruma kararlılığını ve bu kararlılığın sınırlarını analiz etmektedir. Çanakkale Cephesi'nin çoğunlukla askerî başarı olarak değerlendirilen yüzünün, gizli diplomasi ve darbe girişimleriyle şekillenen bilinmeyen boyutunu açığa çıkararak literatüre özgün katkı sağlamaktadır.

Bulgular, Osmanlı karar alıcılarının Rusya kaynaklı varoluşsal tehdit algısı nedeniyle Almanya'yı vazgeçilmez bir denge ve güvenlik ortağı olarak gördüklerini ve bu nedenle kısa vadeli ödünler karşılığında ittifakı riske etmenin hem stratejik hem de siyasal açıdan rasyonel bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı yönetiminin çok boyutlu baskılara karşı geliştirdiği stratejik ihtiyatı, diplomatik mahareti ve iç siyasî istikrarı koruma kapasitesini ayrıntılı biçimde değerlendirmektedir. Ayrıca literatüre, Çanakkale ve Boğazlar bağlamındaki görece az bilinen gizli diplomasi girişimlerini ve iç muhalefeti denetleme mekanizmalarını bütüncül bir çerçevede analiz etme olanağı sunmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** I. Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Münferit Sulh, Osmanlı Diplomasi, Türk-Alman İttifakı, Türk Boğazları

**ATTEMPTS TO REMOVE THE OTTOMAN EMPIRE  
FROM THE WAR DURING WORLD WAR I: INDIVIDUAL  
PEACE OFFERS AND COUP ATTEMPTS**

**ABSTRACT**

This article examines the multifaceted pressures faced by the Ottoman Empire at the intersection of military and diplomatic struggles centered on the Turkish Straits during the First World War. Focusing particularly on the Gallipoli Campaign, it analyzes the three-layered strategy developed by the Entente Powers to detach the Ottoman Empire from Germany, compel its withdrawal from the war, concentrate Ottoman forces on the main European front, and secure critical logistical support for Russia through the Straits. This strategy operated simultaneously through individual peace initiatives offering the Ottoman Empire attractive incentives such as guarantees of territorial integrity, financial assistance, and the preservation of the existing government; intensive propaganda efforts aimed at undermining alliance cohesion; and coup attempts targeting the Empire's internal political structure.

Drawing on Ottoman archival documents, diplomatic reports, and contemporary press sources, the study demonstrates that these ostensibly appealing offers were rejected primarily due to the structural and historical distrust toward Russia. Military successes at Gallipoli and Kut al-Amara strengthened the Ottoman decision-makers' capacity to resist covert diplomacy, psychological warfare, and attempts to destabilize domestic politics. These findings reveal that Ottoman alliance policy during the war was shaped not only by military considerations but also by diplomatic constraints and internal political dynamics.

The article approaches the military, diplomatic, and domestic political components of the Entente strategy as mutually reinforcing initiatives within an integrated analytical framework. It highlights the central geopolitical significance of the Turkish Straits in international politics, the Ottoman leadership's determination to preserve alliance cohesion, and the limits of this resolve under intense external pressure. By uncovering the lesser-known dimension of clandestine diplomacy and coup planning—often overshadowed by the military narrative

of Gallipoli—the study offers an original contribution to the existing scholarship.

The findings further indicate that the existential threat perceived from Russia made Germany an indispensable balancing and security partner for the Ottoman Empire, rendering short-term concessions in exchange for a separate peace strategically and politically irrational. In this respect, the study provides a detailed evaluation of the Ottoman government's strategic prudence, diplomatic skill, and capacity to maintain internal political stability under complex wartime pressures. It also offers the literature a comprehensive analytical framework for understanding the relatively understudied secret diplomatic initiatives and mechanisms of internal opposition control in the context of Gallipoli and the Straits.

**Keywords:** World War I, Gallipoli Campaign, Individual Peace Initiatives, Ottoman Diplomacy, Ottoman-German Alliance, Turkish Straits

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

## GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, yalnızca cephelerdeki askerî çatışmalarla değil, aynı zamanda savaşın genel seyrini etkileme potansiyeline sahip gayriresmî kanallar üzerinden yürütülen yoğun ve gizli diplomatik girişimlerle de şekillenmiştir. Almanya'nın Schlieffen Planı çerçevesinde başlattığı yıldırım harekâtının Eylül 1914'te Marne'de başarısızlığa uğraması, savaşın kısa sürede çok cepheli, uzun soluklu ve yıpratıcı bir nitelik kazanmasına yol açmış<sup>1</sup>; bu gelişme taraf devletleri diplomatik alanı, askerî mücadeleye paralel işleyen stratejik bir “ikinci cephe” olarak tasarlamaya yöneltmiştir. Blokların parçalanması, rakip ittifakların zayıflatılması ve savaş yükünün hafifletilmesi hedefleri, münferit sulh arayışlarını uluslararası siyasetin merkezî araçlarından biri hâline getirmiştir.

İtilaf Devletleri, savaşın genel stratejik dengesini değiştirmek amacıyla Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ı Almanya'dan koparmaya çalışırken; Almanya ise özellikle İtilaf Bloku'nun en zayıf halkası olarak gördüğü Rusya'yı İngiltere ve Fransa'dan ayırarak çift cepheli savaşın ekonomik ve askerî maliyetlerini azaltmayı hedeflemiştir<sup>2</sup>. Almanya'nın bu doğrultudaki çok yönlü girişimleri literatürde geniş biçimde ele alınmış<sup>3</sup> olmakla birlikte, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı müttefiklerinden tecrit ederek savaşın seyrini kendi lehlerine çevirmeye yönelik stratejileri aynı derinlikte incelenmemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesini amaçlayan münferit sulh teklifleri, yoğun propaganda faaliyetleri ve darbe girişimleri bağlamında literatürde belirgin bir boşluk bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılması, İtilaf Devletleri açısından hem Osmanlı coğrafyasında hem de Avrupa'daki ana cephelerde stratejik dengeleri

- 1 Savaşın stratejik boyutu ve askerî harekâtları hakkında kapsamlı bilgi için bk. Basil Liddell Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014; David Stevenson, **1914-1918: The History of the First World War**, Penguin Books, New York, 2005; Erich Ludendorff, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım**, yay. haz. Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2014.
- 2 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 2298/4, lef 57, Berlin Sefareti'nin telgrafı, 30 Haziran 1917.
- 3 Almanya'nın İngiltere, Fransa ve Rusya'ya yönelik ayrı barış girişimleri hakkında kapsamlı bir monografik çalışma için bk. L. L. Farrar Jr., **Divide and Conquer: German Efforts to Conclude a Separate Peace, 1914-1918**, East European Quarterly, Boulder: Distributed by Columbia University Press, New York 1978..

köklü biçimde değiştirmiştir. Boğazların kapatılması Rusya'nın Akdeniz bağlantısını keserek İtilaf ikmal hatlarını zayıflatmış; Kasım 1914 itibarıyla Kafkasya ve Mısır'a yönelik Osmanlı harekâtları, İtilaf kuvvetlerini geniş bir coğrafyaya dağılmaya mecbur bırakmıştır. Rusya'nın Kafkasya'da üç kolorduyu tutmak<sup>4</sup>, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı savunmak ve Irak Cephesi'ni desteklemek için önemli kuvvetler ayırması, Avrupa'daki ana cephelere yapılacak kuvvet aktarımını sınırlamış ve Almanya üzerindeki baskıyı dolaylı biçimde hafifletmiştir. Cihad-ı Ekber çağrısı ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın geniş Müslüman nüfusa sahip sömürgelerinde güvenlik ve istikrar kaygılarını artırarak yeni askerî ve idari tedbirleri zorunlu kılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi, İtilaf Devletleri'nin stratejik önceliklerini ve kuvvet dağılımını bütünüyle yeniden şekillendiren belirleyici bir etki yaratmıştır.

Bu koşullar altında İtilaf Devletleri, savaşın genel stratejik dengesini lehlerine çevirmek amacıyla Boğazların ele geçirilmesini ve Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasını hedefleyen Çanakkale Harekâtı'nı kritik bir müdahale alanı olarak kurgulamıştır. Ancak hem deniz hem de kara harekâtlarının başarısızlıkla sonuçlanması<sup>5</sup>, askerî baskının tek başına Osmanlı'yı savaş dışı bırakmaya yetmeyeceğini göstermiştir. Bu durum, İtilaf Devletleri'ni daha kapsamlı ve çok katmanlı bir strateji tasarlamaya yöneltmiştir. Stratejinin ilk boyutu, resmî sıfat taşımayan araçlar üzerinden yürütülen ve Boğazların açılması karşılığında toprak bütünlüğünün korunması, malî destek sağlanması ve mevcut hükûmetin görevde kalması gibi güvenceler sunarak Osmanlı'yı münferit bir sulha razı etmeyi hedefleyen diplomatik girişimlerdir. İkinci boyut, yoğun propaganda faaliyetleriyle Osmanlı-İttifak ilişkilerinde güvensizlik yaratmayı ve böylece hem karar alıcılar hem de kamuoyu nezdinde savaştan çekilme eğilimini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Üçüncü boyut ise, iç siyasetteki muhalif unsurları harekete geçirerek hükûmeti zayıflatmayı veya doğrudan rejim değişikliğine gidilmesini sağlayarak Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasını hedefleyen radikal müdahale arayışlarını kapsamıştır.

4 Avrupa ve Kafkasya'da oluşan iki cepheli savaş yükünün Rusya üzerindeki stratejik ve askerî baskısı için bk. **General-ot-Infanterii Nikolay Nikolayevich Yudenich (K 50-let-nemu jubileyu)**, Izdaniye Parizhskago Jubileynago Komiteta, Parizh 1931, 32-34.

5 Çanakkale Cephesi'ndeki deniz ve kara harekâtının ayrıntıları için bk. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, I-III. kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 2012; Stanford J. Shaw, **The Ottoman Empire in World War I**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 1492-1611; Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum/Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 104-130.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

**I. İlk Münferit Sulh Teklifi ve İttifak İlişkilerini Sarsma Girişimleri**

I. Dünya Savaşı sırasında resmî diplomatik kanalların büyük ölçüde işlemez hâle gelmesi, barış arayışlarını kaçınılmaz olarak gayiresmî araçlar üzerinden yürütülen girişimlere dönüştürmüştür. Tarafsız Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren Osmanlı diplomatik temsilcilikleri bu girişimlerin başlıca muhatabı olurken, İtilaf Devletleri hem resmî sorumluluktan kaçınmış hem de gelişmeler olumsuz hâle geldiğinde geri çekilme esnekliği elde etmiştir. Bu yöntem, savaş diplomasisinin örtülü ve çok katmanlı karakterinin belirgin bir aracı hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'ne ulaşan ilk münferit sulh teklifi, İngiliz-Fransız donanmasının Çanakkale istihkâmlarını yoğun biçimde bombardıman ettiği 19 Şubat 1915 günü gündeme gelmiştir. Eski Fransa Başbakanı Aristide Briand tarafından görevlendirildiklerini belirten ancak resmî bir sıfat taşımadıklarını özellikle vurgulayan Mesaberya Efendi ile eski mebus Dimitriyeviç, Sofya Sefaretine sundukları teklifte Fransa'nın Osmanlı'nın bağımsızlığını desteklediğini ve Boğazların Rusya'ya bırakılmasına karşı çıktığını ifade etmişlerdir. Buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın, Almanların İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Boğazlara uluslararası bir statü verilmesi şartıyla Osmanlı Devleti ile münferit bir barış imzalamaya hazır olduklarını bildirmişlerdir.

Girişimin Osmanlı'yı İttifak Bloku'ndan koparmaya yönelik olduğunu fark eden Sofya Sefiri Fethi Bey, verdiği yanıtta Osmanlı'nın savaşa Almanya ile birlikte girdiğini, dolayısıyla barışın da ancak müttefiklerle tam bir eş güdüm içinde gerçekleştirilebileceğini belirtmiş; bu nedenle konuyu hükûmete bildirmeyi dahi gereksiz gördüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte Fethi Bey, araçların Sofya'dan ayrılmasının ardından gelişmeleri ayrıntılı bir raporla Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya iletmıştır<sup>6</sup>. Said Halim Paşa ise, araçların güvenilir bulunması ve sürecin Almanya ile eş zamanlı olarak yürütülmesi şartıyla görüşmelere başlanabileceğini bildirmiştir<sup>7</sup>. Bu yanıt, İtilaf Devletleri'nin asıl hedefinin Osmanlı'yı Almanya'dan ayırmak olması sebebiyle, fiilen teklifin reddi anlamına gelmiştir.

6 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR.04), 281/59, lef 2, Sofya Sefiri Fethi Bey'in telgrafı, 19 Şubat 1915.

7 **BOA**, HR. SFR.04, 281/59, lef 1, Hariciye Nezaretinin telgrafı, 21 Şubat 1915

Diplomatik girişimin askerî saldırıyla aynı dönemde yürütülmesi tesadüfî değildir; bu durum, İtilaf Devletleri'nin çok katmanlı baskı stratejisinin bilinçli bir bileşeni olmuştur. Çanakkale'de oluşturulan askerî tehdit, diplomatik manevralarla desteklenerek Osmanlı karar alıcıları üzerinde eş zamanlı bir psikolojik ve siyasal baskı yaratmayı hedeflemiştir. Bu strateji, bir yandan Osmanlı'nın direncini aşındırmayı ve hükûmet içindeki farklı eğilimleri harekete geçirmeyi, diğer yandan da İstanbul'un savaşın kritik safhasında müttefiklerinden tecrit edilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Söz konusu yaklaşım, sonraki aylarda yoğunlaştırılan propaganda faaliyetleri ile psikolojik harp yöntemlerinin genel çerçevesini de şekillendirmiştir.

Bu dönemde Osmanlı Hükûmetinin Boğazları kapatmadaki kararlılığı ve Almanya'ya bağlı politikası, İtilaf Devletleri'ni daha agresif propaganda araçlarına yöneltmiştir. Bu çerçevede, İttihatçı kadro tarafından tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamid'in ismi, iç kamuoyunu etkileme ve mevcut hükûmeti baskılama amacıyla sistemli bir biçimde kullanılmıştır. Hedef, Osmanlı'nın savaş kararlılığını aşındırmak ve müttefikler lehine stratejik bir yönelim değişikliği yaratmaktır.

8

Nitekim propaganda faaliyetleri, II. Abdülhamid'in İngiliz ve Fransız donanmasının Boğaz'ı zorlaması hâlinde barış önerdiği iddiaları etrafında yoğunlaşmıştır<sup>8</sup>. 5 Şubat 1915 tarihli The London Times haberi, Sultanın Jön Türklere derhâl barış yapmaları çağrısında bulunduğunu ileri sürerken; Çanakkale savunmasının sürdürülemez olduğunu, Alman subayların disiplinsizliğini ve cihat ilânının etkisizliğini öne sürerek hem hükûmete hem de Almanlara yönelik güvensizlik yaratmayı amaçlamıştır<sup>9</sup>. Propagandanın devamı niteliğindeki 13 Nisan 1915 tarihli başka bir haberde, II. Abdülhamid'in İzmir'de sıkı gözetim altında tutulduğu iddia edilmiş; bu durum, hükûmetin olası bir halk ayaklanmasından duyduğu endişenin göstergesi olarak sunulmuştur<sup>10</sup>.

8 **BOA**, HR. SYS, 2334/6, lef 10, "ex-Sultan Advises Peace", 3 February (Şubat) 1915.

9 **BOA**, HR. SYS, 2334/6, lef 4, "ex-Sultan Repeats Advice", 5 February (Şubat) 1915.

10 **BOA**, HR. SYS, 2977/22, lef 8, "İngiltere Türklerin sulh Teklifini Reddetti", 13 Nisan 1915. Tarihsel kayıtlar, II. Abdülhamid'in 1909 sonrası siyasetten tamamen uzak kaldığını, İzmir'e gönderilmediğini ve herhangi bir ayaklanma ya da barış girişiminde bulunmadığını göstermektedir. Bk. Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 223; Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Selçuk Yayınları, Ankara 1986, s. 233; M. Metin Hülâgü, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri/Hususi Doktoru Atif Bey'in Hatıratı**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 286, 296, 311, 320.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

Aynı strateji çerçevesinde İtilaf Devletleri, tarafsız ülke basınına kullanarak Osmanlı'nın müttefiklerinden bağımsız barış girişimlerine yöneldiği yönünde sistematik bir dezenformasyon kampanyası yürütmüştür. Osmanlı'nın İsviçre'ye gizli bir heyet göndermeyi planladığı, İngiltere'ye tek taraflı öneriler sunduğu<sup>11</sup> ya da Halil (Menteşe) Bey'in Berlin'den askerî yardım alamazsa ayrı barış arayışına gireceği iddiaları, Hollanda, İsviçre, İsveç ve Danimarka basınında geniş yer bulmuştur. Bu durum Osmanlı Hükûmetinde kayda değer bir tedirginlik yaratmış; Hariciye Nezareti ardı ardına tekzipler yayımlamış ancak dezenformasyonun etkisini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bunun üzerine Osmanlı karar alıcıları, diplomatik düzeltmelerin yanı sıra kamuoyu diplomasisine de yönelmiş; Enver Paşa'nın 18 Nisan 1915'te Amerikan Basın Cemiyetine verdiği demeç, Osmanlı'nın savaşı Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte sonuna kadar sürdüreceğini vurgulamıştır<sup>12</sup>.

Dezenformasyon faaliyetleri 1916'da da devam etmiş; Ajans Reuters Türkiye'nin Rusya'ya münferit sulh teklifi sunduğunu, Ajans Havas ise Talat Bey'in İsviçre'ye iki özel temsilci gönderdiğini iddia etmiştir. Bu haberler tarafsız Avrupa basınında yankı bulunca Osmanlı sefaretleri kapsamlı bir tekzip kampanyası başlatmış; Berlin Sefiri Hakkı Paşa Alman basınında müttefiklere güven telkin etmeye çalışmıştır<sup>13</sup>. Ancak bu propaganda, İttifak içinde Osmanlı'nın kararlılığına dair yeni şüpheler doğurmuştur.

Nitekim Avusturya-Macaristan Sefiri Pallavicini, Halil (Menteşe) Bey ile görüşmesi sonrasında Osmanlı'nın baskı artarsa İtilaflarla uzlaşmaya yönelebileceğini rapor etmiş; Gelibolu'daki İtilaf baskısının azalmasını ise “barış eğiliminin güçlenmesi” olarak yorumlamıştır. Benzer değerlendirmeler Alman Sefiri Wolff-Metternich tarafından da paylaşılmış; Gelibolu'dan olası bir İtilaf tahliyesinin Osmanlı'yı müttefiklerinden bağımsız bir barış arayışına itebileceğini Berlin'e bildirmiştir. Bu tür raporlar, Berlin'de ittifakın bütünlüğüne yönelik kaygıları artırmıştır<sup>14</sup>.

Bu şüpheleri gidermek üzere Alman Dışişleri Bakanlığı 1916 baharında İstanbul'a üst düzey heyetler göndermiş; yapılan görüşmeler Enver Paşa, Talat Bey ve Halil (Menteşe) Bey'in savaşı sonuna kadar sürdürme iradesini koruduklarını

11 **BOA**, HR. SYS, 2411/26, lef 4, “Van Turksehe zijde”, 22 Temmuz 1915.

12 Orijinal haber kupürleri ve Türkçe çevrileri için bk. **BOA**, HR. SYS, 2977/22.

13 **BOA**, HR. SYS, 2418/46, Lahey Sefareti'nin telgrafı, 7 Mart 1916.

14 Ulrich Trumpener, **Osmanlı ve Almanya İmparatorluğu 1914-1918**, çev. İbrahim Tolga Kara, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 160-161.

göstermiştir. Böylece İtilaf propagandasının ittifaka ilişkin yarattığı güvensizlik önemli ölçüde dengelenmiştir<sup>15</sup>.

İtilaf Devletleri'nin propaganda stratejisi yalnızca Osmanlı'nın müttefikleriyle ilişkilerini hedef almamış aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı nezdindeki güvenilirliğini zedelemeyi amaçlayan çift yönlü bir psikolojik savaş yürütmüştür. Nisan 1915'te Almanya'nın İngiltere'nin barış koşullarını kabul ettiği ve iki ülke arasında gizli sulh görüşmeleri yürütüldüğü yönünde söylentiler yayılmıştır. Bu iddialar Osmanlı'da müttefikleri tarafından yalnız bırakılacağı endişesi uyandırmaya elverişliydi. Alman basını bu iddiaları reddetmiş, Şansölye savaş hedeflerine ulaşılmadan mütarekenin mümkün olmadığını açıklamış; İstanbul basını da benzer haberleri iktibas ederek kamuoyunda oluşabilecek güvensizliği gidermeye çalışmıştır<sup>16</sup>.

Ancak kısa süre sonra ortaya çıkan gelişmeler, söylentilerin tamamen temelsiz olmadığını göstermiştir. Almanya ve Avusturya-Macaristan, savaşın yükünü hafifletme amacıyla Osmanlı'dan gizli biçimde Rusya ile münferit sulh arayışlarına yönelmiş; Prenses Mariya Vasilçikova aracılığıyla Petrograd'a bir barış teklifi iletilmiş, Rus gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı önerilmiştir<sup>17</sup>. Bu girişimlerin İtilaf kaynakları üzerinden dolaşıma girmesi Osmanlı yönetiminde ciddi bir kuşku yaratmış; Tanin gazetesi "Niçin Harp Ediyoruz?"<sup>18</sup> başlıklı başyazısıyla erken bir barışın Rusya tehdidini ortadan kaldırmayacağını ve savaşın Sivastopol, Odesa ve Nikolayev gibi stratejik Rus limanları ele geçirilmeden bitirilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa ve diğer Osmanlı temsilcileri Avusturya ve Almanya nezdinde rahatsızlıklarını dile getirmiş; her iki devlet de iddiaları resmî açıklamalarla tekzip etmiştir<sup>19</sup>. Bununla birlikte, Rus basınının 1915 Mayıs'ında bu gizli temasları ifşa etmesi<sup>20</sup>, Osmanlı'nın ittifaka olan güvenini derinden sarsmıştır. Yine de Rusya

15 Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 50; Aynı yazar, **Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 91-92.

16 "Almanya Sulha Talip Değildir", **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 12228, 25 Nisan 1915; "Almanya Matbuatı ve Sulh Şayiati", **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 12229, 26 Nisan 1915.

17 O. V. Suhuşına, "Mirna misiya freylini M. Vasilçikovi 1915 roku", **Visnik Çerkaskogo universitetu, Seriya İstorični nauki**, No. 1 (2016), s.118-126.

18 **Tanin**, nr. 2266, 11 Nisan 1915.

19 **BOA**, HR. SYS, 2317/25, Viyana Sefareti'nin telgrafı, 17 Nisan 1915.

20 **BOA**, HR. SYS, 2304/13, lef 1, Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa'nın raporu, 2 Haziran 1915.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

ile tek başına kalma ihtimali Osmanlı'yı Berlin ve Viyana'nın açıklamalarını kabule zorlamış ve ittifaka bağlılığını sürdürmesine yol açmıştır<sup>21</sup>.

## II. Cavit Bey'in Münferit Sulh Girişimlerine İlişkin Temasları

Sofya Sefaretine iletilen münferit sulh teklifinden sonuç alamayan Fransız Hükûmeti, kısa süre sonra dış politikada kendilerine yakınlığıyla tanınan<sup>22</sup> Cavit Bey aracılığıyla yeni bir girişim başlatmıştır. İttifak Devletleri açısından arabuluculuğa elverişli bir aktör olarak görülen Cavit Bey, savaş öncesinde Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasının mimarları arasında yer almış; kapitülasyonların kaldırılması karşılığında tarafsızlık formülleri geliştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girme kararını takiben -1907'den beri İttihat ve Terakki içinde bulunmasına rağmen- Maliye Nazırlığı görevinden istifa etmiştir<sup>23</sup>. Bununla birlikte, Maliye Nazırlığını vekâleten yürüten Talat Bey ile temasını sürdürmüş ve siyasî etkisini büyük ölçüde korumuştur. Milletvekili sıfatıyla malî konularda adeta bir "gölge Maliye Nazırı" gibi faaliyet göstermeye devam etmiştir<sup>24</sup>. Nitekim Türk dostu Pierre Loti'nin Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré'ye gönderdiği bir mektupta, Talat ve Cavit beylerin "Türkiye'nin gerçek liderleri" hâline geldikleri, Enver Paşa'nın ise siyasî etkisinin azaldığı ileri sürülmüştür<sup>25</sup>.

Almanya ile kredi görüşmeleri yürütmek üzere Berlin'de bulunan Cavit Bey ile ilk temas, 14 Mart 1915'te kendisini ziyaret eden İsmail Derviş adlı bir öğrenci aracılığıyla sağlanmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé ile eski Başbakan Briand'ın özel kalem müdürlerince görevlendirildiğini belirten İsmail Derviş, adı geçen yetkililerin Osmanlı Devleti ile ayrı bir barış görüşmesi başlatmak istediklerini bildirmiştir. Cavit Bey ise İstanbul'un onayı olmaksızın herhangi bir taahhütte bulunamayacağını; böyle bir görüşme gerçekleşecekse muhatabının daha üst düzey bir isim -örneğin Fransa Dışişleri'nde görev yapan Henri Ponsot- olması gerektiğini ifade etmiş ve durumu aynı gün telgrafla Talat Bey'e iletmıştır. Talat Bey, 17 Mart tarihli cevabında, Almanya'nın da uygun bulması şartıyla Fransız temsilcilerle temas kurulabileceğini bildirmiştir.

21 **BOA**, HR. SYS, 2304/14, lef 2, Viyana Sefiri Hilmi Paşa'nın telgrafı, 22 Haziran 1915; **BOA**, HR. SYS, 2979/24, lef 4, Berlin Sefiri Hakkı Paşa'nın telgrafı, 6 Şubat 1916.

22 Polat Tunçer, İttihatçı Cavit Bey, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 22-26

23 Selim İlkin, "Câvid Bey, Mehmed (1875-1926)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 175-176.

24 Nazmi Eroğlu, **Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey**, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2006, s. 42, 60.

25 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 170.

Bu doğrultuda Cavit Bey, Alman Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow ve Dışişleri Müsteşarı Zimmermann ile görüşmüş; her iki yetkili de Fransa'dan herhangi bir toprak talebinde bulunmadıklarını özellikle vurgulayarak girişimi desteklediklerini ifade etmişlerdir. Genç bir öğrencinin bu derece önemli bir konuda görevlendirilmiş olmasını yeterince güvenilir bulmayan Cavit Bey, tam bu sırada şahsen tanıdığı Mısırlı İslâm âlimi ve fikir adamı Muhammed Ferîd'den<sup>26</sup>, Fransız milletvekili Fernand Bouisson'un Cenevre'de bulunduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini bildiren 27 Mart tarihli bir telgraf almıştır. Bunun üzerine Cavit Bey, 28 Mart akşamı Berlin'den Cenevre'ye hareket etmiştir. Bouisson, 30 Mart'ta Muhammed Ferîd ile birlikte Cavit Bey'in konakladığı otele gelmiş ve yaklaşık iki saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir<sup>27</sup>.

Aynı zamanda Fransa Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkan Yardımcısı ve Bahriye Bütçesi Raportörü olan Bouisson, bu temasın resmî bir sıfatla yapılmadığını ancak Dışişleri Komisyonu Başkanı başta olmak üzere parlamentodaki bazı etkili siyasetçilerin bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Cavit Bey, Bouisson'un açıklamalarından, görüşmenin Fransa Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé'nin bilgisi ve izniyle yürütüldüğü izlenimini edinmiştir.

12

Bouisson, Çanakkale'nin en geç bir ay içinde -kaç gemi ya da asker kaybı verilirse verilsin- mutlaka geçileceğini öne sürmüştü ve Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması kaydıyla Fransa, İngiltere ve Rusya ile ayrı bir barış antlaşması imzalamaya teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklifin, Çanakkale geçilinceye kadar geçerli olacağını, aksi halde hükümsüz sayılacağını özellikle vurgulamıştır. Böylece Sofya'da 19 Şubat'ta gündeme gelen teklifin ana çerçevesi korunmuş ancak bu kez Rusya'nın da dâhil olduğu belirtilerek Osmanlı açısından en kritik tehdit unsurunun bertaraf edileceği güvencesi verilmiştir.

Cavit Bey, Bouisson'un teklifine ihtiyatla yaklaşmıştır. İtilafların benzer vaatleri savaş öncesinde de sunduğunu ancak güvenilir bulunmadığını hatırlatmıştır. Çanakkale'nin geçilmesinin imkânsız olduğunu, geçilse dahi Fransa'ya fayda sağlamayacağını; aksine İngiltere ve Rusya ile çıkar çatışmaları doğuracağını ileri sürmüştür. Fransa'nın çıkarlarının, Almanya ve Osmanlı ile barış yapmayı gerektirdiğini, Osmanlı'nın bu

26 Tam adı Muhammed Ferîd Vecdî'dir; biyografisi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Ferîd Vecdî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 393-395.

27 Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznamesi**, C III, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 39-42, 48.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

süreçte arabulucu rol üstlenebileceğini ifade etmiştir. Bouisson ise İtilaf Devletleri arasında imzalanmış olan ve tarafların tek taraflı barış yapmasını yasaklayan Londra Antlaşması'nı<sup>28</sup> hatırlatarak Fransa'nın tek taraflı bir barışa gidemeyeceğini belirtmiştir. Böylece görüşme herhangi bir uzlaşmaya varılmadan sona ermiştir.

Görüşmeyi ayrıntılı bir biçimde Sadrazam Said Halim Paşa'ya rapor eden Cavit Bey, Çanakkale'nin geçilmesinin zorluklarının farkında olan İtilaf Bloku'nun Boğazlardan Rus ticaret gemilerinin serbest geçişine izin verilmesi karşılığında savaş öncesi statüko temelinde barış yapmaya hazır olduklarını aktarmıştır. Ancak Türkiye'nin bu öneriyi reddetmesi durumunda, kamuoyu baskısı ve askerî prestij kaygıları nedeniyle saldırıyı sürdürmekten geri durmayacaklarını öngörmüştür. Sonuç olarak Cavit Bey, İstanbul'un düşmesi ihtimalinin tamamen dışlanamayacağını; bu nedenle şartlar gerektirirse barış teklifinin değerlendirilebileceğini ifade etmiştir<sup>29</sup>.

Bouisson ile yapılan görüşme ertesi gün (31 Mart) basına sızdırılmış ve böylece sürece resmî bir hüviyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Cenevre'de yayımlanan Suisse gazetesi, Cavit Bey'in barış görüşmelerine memur olarak geldiğine dair bir haber neşretmiştir. Cavit Bey ise bu haberi karşı tarafın samimiyetsizliğini gösteren bir gelişme olarak değerlendirmiş; ABD'li muhabirlere verdiği demeçlerde iddiayı yalanlamış ve söz konusu bilginin asılsız olduğunu bildirmiştir.

Buna rağmen Fransızlar, temasları sürdürme arzusundan vazgeçmemişlerdir. Bouisson ile gerçekleştirilen görüşmeden dört gün sonra, İsmail Derviş vasıtasıyla Cavit Bey'e, basında çıkan haberler sebebiyle gelemeyen Henri Ponsot'un ertesi akşam görüşmeye hazır olduğu bildirilmiştir. Ancak bu durumu kuşkuyla karşılayan Cavit Bey, İsviçre'de daha fazla kalamayacağını ifade etmiş; temasların devamı gerçekten arzu ediliyorsa Fransızların İtalya'ya bir temsilci göndermeleri gerektiğini belirterek 4 Nisan'da Berlin'e dönmüştür<sup>30</sup>.

Fransızlar, Cavit Bey'in Cenevre'den ayrılmasının ardından da teması sürdürme yönündeki girişimlerini devam ettirmiştir. Muhammed Ferid aracılığıyla bir mesaj daha göndererek Bouisson ile yeniden görüşme yapmanın mümkün olup olmadığını

28 5 Eylül 1914'te imzalanan anlaşma için bk. **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH. EUM. 5. Şb.), 19/50, lef 1, Hariciye Nezareti'nin tezkiresi, 18 Teşrinisani 1331/1 Aralık 1915.

29 **BOA**, HR. SYS, 2105/8, lef 5, Cavit Bey'in telgrafı, 7 Nisan 1915.

30 Cavid Bey, **a.g.e.**, C III, s. 48-50.

sormuşlardır<sup>31</sup>. Cavid Bey ise 25 Nisan tarihli cevabında, “Artık Bouisson’a söylenecek bir şey kalmamıştır. Ancak daha önceki görüşmede ifade ettiğim koşullar çerçevesinde bir temas teklif edilirse, İsviçre’ye yeniden gelebilirim” demiştir<sup>32</sup>.

Bu gelişme üzerine İsmail Derviş, Cenevre Şehbenderi vasıtasıyla Cavid Bey’in Avrupa’da bir süre daha kalıp kalamayacağını öğrenmek istemiş ancak Cavid Bey bu girişimi dikkate almamış, Avrupa’da daha fazla kalamayacağını bildirerek 10 Mayıs’ta İstanbul’a dönmüştür<sup>33</sup>. İstanbul’a dönüşünde Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e, Fransızlarla yürütülen temaslardan herhangi bir somut sonuç elde edilemediğini ve kendisine iletilen münferit sulh teklifini reddettiğini aktarmıştır<sup>34</sup>.

Fransızlar, kısa süre sonra Berlin’e geri dönen Cavid Bey’e 27 Mayıs 1915 tarihli bir telgraf göndererek yeni bir görüşme teklifinde bulunmuşlardır. Cavid Bey ise müzakerelere Henri Ponsot’un katılması hâlinde Zürih’te görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak ertesi gün, Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé’nin talimatıyla, görüşmenin Fransa’nın küçük bir kentinde yapılmasının tercih edildiği ve Alman istihbaratının Cavid Bey’i yakından takip ettiği gerekçesiyle, onun yerine başka bir temsilci gönderilmesinin daha uygun olacağı iletilmiştir.

Fransızların bu tutumunu ciddi bir diplomatik yaklaşımdan uzak bulan Cavid Bey, 28 Mayıs tarihli cevabında Osmanlı Devleti’nin münferit bir barışa yanaşmayacağını kesin bir dille ifade etmiş ve bu doğrultuda herhangi bir delegenin gönderilmeyeceğini bildirmiştir<sup>35</sup>. Bu tarihten sonra Cavid Bey ile Fransız yetkililer ya da onların gayriresmî aracıları arasında herhangi bir temas gerçekleşmemiştir.

Bu sonuç, İtilaf Devletleri’nin diplomasi yoluyla Osmanlı Devleti’ni savaştan koparma girişimlerinin, en az askerî harekât kadar ciddi sınırlılıklarla karşılaştığını göstermiştir.

### III. Stockholm’de Münferit Sulh Arayışları: Japon Sefirinin Arabuluculuk Girişimi

Fransız Hükûmetinin münferit sulh temaslarını sürdürdüğü aynı dönemde, İngiliz Hükûmeti de benzer bir stratejik hedef doğrultusunda paralel girişimlerde bulunmuştur.

31 Cavid Bey, **a.g.e.**, C III, s. 57.

32 Cavid Bey, **a.g.e.**, C III, s. 60.

33 Cavid Bey, **a.g.e.**, C III, s. 66-67.

34 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR, 53/81), Dâhiliye Nazırı Talat Bey’in telgrafı, 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915.

35 Cavid Bey, **a.g.e.**, C III, s. 71.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

Şubat–Mart 1915 döneminde Çanakkale Boğazı'na yönelik deniz harekâtı devam ederken, Osmanlı Devleti ile ayrı bir barış akdetmek ve Boğazları açmak amacıyla “olağanüstü ölçekte” mali kaynak tahsis edilmesine onay verilmiş ve İstanbul'daki “en yüksek otoriteler” nezdinde doğrudan temas kurulmuştur. Ancak bu yaklaşım, Almanya ile ittifak ilişkisine bağlılığını kararlılıkla sürdürmüş olan Osmanlı karar alıcıları üzerinde somut bir etki yaratmamıştır.

Barış fikrine tamamen kapalı olmayan kimi Osmanlı yöneticileri dahi, teslimiyet anlamına gelecek herhangi bir düzenlemeyi kesin biçimde reddetmiş ve yalnızca eşit koşullarda yürütülecek müzakerelere dayalı bir barışın kabul edilebilir olacağını ifade etmişlerdir. Ne var ki, İtilaf Bloku içinde özellikle Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki tarihsel ve ısrarlı talepleri, bu yönde ortaya çıkabilecek ihtimalleri daha başından daraltmış ve eşitlik zemininde bir barış seçeneğini yapısal olarak sınırlandırmıştır<sup>36</sup>.

Söz konusu diplomatik temasların sonuçsuz kalmasının ardından, 18 Mart 1915'te İngiliz–Fransız donanmasının Boğazları geçme girişiminin ağır bir yenilgiyle sonuçlanması ve 25 Nisan'da başlatılan Gelibolu kara harekâtının beklenen askerî sonuçları vermeyerek ciddi kayıplara yol açması, İtilaf Devletleri'ni yeniden Osmanlı ile münferit sulh arayışlarını değerlendirmeye sevk etmiştir. Askerî başarısızlıkların derinleşmesi, diplomatik araçların siyasi-stratejik bir alternatif olarak yeniden gündeme taşınmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Nitekim Ağustos 1915 itibarıyla Osmanlı Devleti ile ayrı bir barış yapma düşüncesi, İtilaf Devletleri'nin genel savaş stratejisinde yeniden belirgin bir yer edinmiştir. 30 Ağustos tarihli bir muhtıra İngiltere Kabine Sekreteri Maurice Hankey, Boğazların açılması koşuluyla Osmanlı Devleti'nin savaş dışında bırakılmasının Rusya açısından dahi uzun vadeli stratejik yararlar sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede, Osmanlıların İstanbul üzerindeki egemenliğinin garanti edilmesi yahut şehrin Türk egemenliği altında uluslararası bir statüye kavuşturulması yönünde çeşitli formüller tartışılmıştır. Bununla birlikte Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, böyle bir düzenlemenin Rusya'nın İstanbul'a yönelik tarihsel taleplerinin fiilen askıya alınması anlamına geleceğini ve bunun Rusya nezdinde ciddi bir hoşnutsuzluk yaratabileceğini değerlendirerek söz konusu öneriyi onaylamaktan kaçınmıştır.

36 A. L. MacFie, “The Straits Question in the First World War, 1914-18”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 19, No. 1 (Jan., 1983), s. 64.

Bununla birlikte, 1915 sonbaharında Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesine yönelik kararın kesinlik kazanmaya başlaması, Grey'in tutumunda kısmi bir yumuşamaya yol açmıştır. Grey, İstanbul ile Boğazların Rusya'ya bırakılmasını öngören İstanbul Anlaşması'ndan<sup>37</sup> geri adım atılmayacağını vurgulamıştır ancak Osmanlıların İstanbul üzerindeki egemenliklerini koruyabilecekleri ve aynı zamanda Rusya açısından da kabul edilebilir nitelikte olabilecek barış seçeneklerinin değerlendirmeye alınabileceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Grey, Petrograd Sefiri George Buchanan'dan, Rusların söz konusu meselede ne ölçüde esneklik gösterebileceklerine ilişkin ayrıntılı bilgi talep etmiştir<sup>38</sup>.

Bu sürecin hayata geçirilmesi kapsamında Japonya'nın Stockholm Sefiri Uşida, Osmanlı Sefiri Mustafa Şekip Bey ile bir dizi görüşme gerçekleştirerek Osmanlı Hükümetinin barış ihtimaline yönelik yaklaşımını anlamaya çalışmış ve Türkiye ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında uzlaşmaya dayalı bir anlaşma zemini oluşturulup oluşturulamayacağını araştırmıştır.

Stockholm'deki Türk ve Japon sefirlikleri arasında öteden beri sıcak ve dostane ilişkiler mevcuttu. Son sekiz yıldır iki ülkenin temsilcilikleri aynı binanın farklı katlarında faaliyet gösterdiğinden, sefirler sık sık bir araya gelerek görüşme fırsatı bulmaktaydılar. I. Dünya Savaşı'nda farklı ittifaklarda yer almalarına rağmen, Türkiye ile Japonya arasında doğrudan bir çatışma yaşanmadığı için, bu temaslar — öncekine kıyasla daha seyrek de olsa — sürdürülmekteydi.

14 Eylül 1915 tarihinde Japon Sefiri Uşida, Türk Sefiri Mustafa Şekip Bey'i ziyaret ederek, güvenilir bir kaynaktan edindiğini belirttiği bir haberi paylaşmış ve münferit sulh meselesine değinmiştir. Uşida'ya göre, Varşova'nın düşüşünün ardından Almanya, Rusya'ya tek taraflı bir barış teklifi sunmuş; bu teklif kapsamında, Almanya'nın — Rusya'nın kabul etmesi hâlinde — Polonya'daki işgal ettiği toprakları iade etmeye, Galiçya'dan toprak vermeye ve Çanakkale ile Karadeniz boğazlarını açmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık Almanya, kendisine Mısır'da serbest hareket izni verilmesini talep etmiştir. Uşida, bu teklifi, Almanya'nın yalnızca kendi çıkarlarını

37 1915 yılı Mart–Nisan döneminde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan nota değişimleri sonucunda imzalanan İstanbul Anlaşması'na ilişkin diplomatik belgeler için bk. Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması, yay. haz. E. E. Adamof, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s. 156-178. Anlaşma hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bk. İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", **Bilgi**, S 89, İlkbahar 2019, s. 1-27.

38 MacFie, a.g.m., s. 65.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

gözettiğinin ve gerekirse Türkiye'yi yarı yolda bırakmaktan çekinmeyeceğinin bir göstergesi olarak yorumlamıştır.

SavaşınAlmanya lehine sonuçlanması durumunda bu ülkenin Osmanlı Devleti üzerinde tahakküm kuracağı öngörüsünde bulunan Uşida, hem şahsının hem hükûmetinin hem de Japon halkının Osmanlı'ya karşı samimi ve dostane duygular beslediğini vurgulamıştır. Mevcut uluslararası koşullar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin, kendi çıkarlarını gözeterek uygun şartlarla bir barış anlaşması imzalayabileceğini ifade ederek, böyle bir girişimin savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılması halinde dahi Osmanlı'nın bağımsızlığını güvence altına alabilecek bir adım olacağını belirtmiştir.

Sözlerinin sonunda, bu değerlendirmelerin Osmanlı Hükûmetine iletilmesini rica eden Uşida, böyle bir talepte bulunmasının yalnızca Türkiye'nin saadet ve selametini içtenlikle arzulamasından kaynaklandığını özellikle vurgulamıştır.

Uşida'nın aktardığı haber, Mustafa Şekip Bey için yeni bir gelişme değildi. 1915 yılı Ağustos ayının ortalarında, Almanya'nın Rusya'ya Uşida'nın belirttiği koşullarla barış teklifinde bulunduğu iddiası önce Danimarka gazetelerinde, ardından da İsveç basınında geniş biçimde yer bulmuş; ancak söz konusu haberler, Alman Sefareti tarafından resmî olarak yalanlanmasının ardından gündemden düşmüştü.

Uşida'ya cevaben Mustafa Şekip Bey, kendisinin de barışın sağlanmasını arzuladığını ifade etmiş; Türkiye'nin, yüksek çıkarlarını güvence altına alacak hayırlı bir barışa ulaşmak amacıyla savaşın yol açtığı felakete katlanmak zorunda kaldığını hatırlatmıştır. Bu çerçevede, ülkenin geleceği açısından önemli ve dikkatle değerlendirilmesi gereken bu durumu, görevi gereği ilgili makamlara ileteceğini belirtmiştir.

Mustafa Şekip Bey'in uzlaşmacı yaklaşımından cesaret alan Uşida, iki gün sonra yeni edindiği bilgilerle Türk Sefaretini ikinci kez ziyaret etmiştir. Bu görüşmede, sırasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleriyle temas kurduğunu ve her üç diplomatın da konuyu dikkate değer bulduğunu ifade etmiştir. Uşida'nın aktardığına göre, İngiltere Sefiri savaş öncesi statükonun korunabileceğini, Fransa Sefiri barış teklifinin Türkiye'den gelmesi hâlinde değerlendirilebileceğini, Rus Sefiri ise Boğazlardan barış ve savaş dönemlerinde ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı tanınması koşuluyla bir barış anlaşmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, her üç sefir de bu değerlendirmeleri telgrafla hükûmetlerine bildirmiştir.

Almanya'nın tek taraflı barış teklifinin Ruslar tarafından reddedildiğini de yeni bir bilgi olarak aktaran Uşida, sunduğu bilgilerin Almanlardan gizli tutulmasını özellikle

rica ederek sefaretten ayrılmıştır. Ancak ertesi gün yeniden gelmiş ve bu kez niyetini çok daha açık şekilde dile getirmiştir. İtalya Sefiri ile de görüştüğünü, İngiltere Sefiri'ni ise ikinci kez ziyaret ettiğini belirten Uşida, artık barış için uygun koşulların oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, Mustafa Şekip Bey'in vakit kaybetmeden Hariciye Nezareti'ni ikna ederek Osmanlı Hükûmetinin Üçlü İtilaf Devletleri'ne resmî bir barış teklifinde bulunmasını talep etmiştir.

Uşida'nın, gerçekte İngiltere, Fransa ve Rusya'nın düşüncelerini yansıtan bu teklifine karşılık, Mustafa Şekip Bey önceki temaslarda Japonya'nın barışa aracılık etme niyetinde olduğu izlenimini edinmiş olduğunu; ancak şimdi Osmanlı Hükûmetinin doğrudan barış teklifinde bulunmaya yönlendirilmesinin meselenin mahiyetini değiştirdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, mevcut şartlarda böyle bir girişimin mümkün olmadığını ve kendisinin söz konusu teklifi Babıali'ye iletemeyeceğini kesin bir dille bildirmiştir.

Bu açık ve kararlı tutum karşısında sarsıldığı ve foyasının ortaya çıktığını fark ettiği anlaşılan Uşida, “Ülkenizi ve milletinizi sevdiğim için kendi kendime böyle bir teşebbüste bulundum”, “kimse tarafından yönlendirilmedim” ve “görüşmelerimizin gizli tutulmasını rica ederim” gibi ifadelerle kendini savunmaya çalışmıştır. Ardından sefaretten ayrılmış ve bir daha geri dönmemiştir<sup>39</sup>.

Mustafa Şekip Bey, Uşida ile yürüttüğü görüşmelerin ayrıntılarını 20 Eylül 1915 tarihli raporuyla Hariciye Nezareti'ne iletmıştır; ancak Babıali'nin konuya gerekli ilgiyi göstermemesi nedeniyle bu girişim somut bir sonuç doğurmamıştır.

#### **IV. Cenevre'de Münferit Sulh Arayışları: Sait Bey Hindistanî'nin Girişimi**

Amaçlarına Stockholm'de gerçekleştirdikleri temaslara ulaşamayan İtilaf Devletleri, aynı stratejiyi yeniden denemek üzere bu kez Cenevre'yi sahne olarak seçmişlerdir. Bu girişimde aracılık rolünü, Hindistan kökenli Müslüman bir İngiliz vatandaşı olan Sait Bey Hindistanî üstlenmiştir. Hindistanî, Ekim 1915'te Şeyh Abdülaziz Çaviş'e gönderilen bir mektubu iletme bahanesiyle Cenevre Başşehbenderliği'ne başvurarak, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı ile münferit sulh sağlama çabalarının diplomatik kanallarını harekete geçirmiştir.

39 BOA, HR. SYS, 2105/55, Stockholm Sefiri Mustafa Şekip Bey'in raporu, 20 Eylül 1915.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

Mısırlı tanınmış bir İslam aydını olan Şeyh Abdülaziz Çaviş<sup>40</sup>, 19 Ağustos 1915'te ailesiyle birlikte Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla<sup>41</sup> İstanbul'dan Berlin'e gönderilmişti<sup>42</sup>. Orada Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Şark İstihbarat Birimi'nin İslam dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde Mehmet Akif Ersoy, Abdürreşid İbrahim, Şeyh Salih et-Tunisî, Halim Sabit ve Alimcan İdris gibi önemli isimlerle birlikte görev almıştı.

Hindistanî, söz konusu mektup bahanesiyle önce Berlin Sefiri Hakkı Paşa ile temas kurmuş ve Paşa, mektubun önemini değerlendirerek Berlin'e ulaştırılmak üzere Cenevre Başşehbenderliği'ne teslim edilmesini talep etmiştir. Bu süreçte Başşehbenderliği de bilgilendirilmiş, Hindistanî bu vesileyle Başşehbender Yusuf Ziya Bey'i ziyaret ederek, kişisel bir güven ve yakınlık bağı kurmaya çalışmıştır.

İlk görüşmede Hindistanî, kendisine ilişkin dikkat çekici bilgiler paylaşmıştır. Hasta eşini tedavi ettirmek amacıyla Osmanlı Hükûmeti'nden izin alarak İsviçre'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığını, ancak Dedeağaç'tan hareketinden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak önce Pire'ye, ardından İskenderiye'ye gönderildiğini aktarmış, yaşadığı sıkıntıları vurgulayarak İngiliz yönetimiyle arasına mesafe koyduğunu izlenimi uyandırmaya ve güven kazanmaya çalışmıştır.

Kişisel kanaatlerini samimi bir biçimde dile getiriyormuş izlenimi uyandıran Sait Bey, Almanya ve Osmanlı hükûmetlerinin büyük umutlar bağladığı cihad-ı ekber ilanının, İslam halkları nezdinde fayda değil, bilakis zarar getirdiğini ileri sürmüştür. İskenderiye'de bulunduğu sırada, İngiliz sansür idaresinde görevli bir Hintli binbaşının kendisine dört yüz sayfalık bir rapor gösterdiğini ve Osmanlı Hükûmetinin hilafeti kullanarak İslam dünyasını düşmanlarına karşı harekete geçirmek amacıyla aldığı tüm önlemlerin bu raporda ayrıntılı biçimde kayıt altına alındığını belirtmiştir. Bu bilgilerin, Osmanlı adına propaganda faaliyeti yürüten şahısların beyanlarından derlendiğini vurgulayarak, İngiliz istihbaratının duruma tamamen hâkim olduğu izlenimini vermek istemiştir.

40 Hatice Teber, "Mısırlı Bir Mücadele ve İlim Adamı: Abdülaziz Çaviş", **Katre**, S 14, Aralık 2022, s. 182-200.

41 Kadir Kon, "Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif'in (Birinci Dünya Savaşı'nda) Almanya Seyahati", **Mehmet Akif Ersoy Millî Birlik ve Bütünlük Sempozyumu (İstanbul, 12-14 Ekim 2011)**, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayını İstanbul 2011, s.133

42 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 33/54, Dahiliye Nezareti'nin telgrafı, 6 Ağustos 1331.

Sait Bey ayrıca, Hindistan’da Şeyh Abdülaziz Çaviş’in etkisiyle kurulan “Huddâm-ı Kâbe<sup>43</sup> (Kâbe’nin Hizmetkârları) adlı cemiyetin üyelerinin, Zimmetdar ve Comrade gazetelerinin sahipleri Zafer Ali Han ile Muhammed Ali Cevher’in hapsedildiğini belirterek görüşlerini desteklemeye çalışmıştır. Kişisel olarak da İslam birliği fikrinin başarıya ulaşacağına inanmadığını, bu tür girişimlerin Hindistan’daki Müslümanlar üzerindeki İngiliz baskısını daha da artırdığını ifade etmiştir.

Sait Bey, Cenevre Başşehbenderliği’ne yaptığı ikinci ziyarette, asıl amacının Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ayrı bir barış yapılmasına aracılık etmek olduğunu açıkça belirtmiştir. Görüşme sırasında, Londra’da İngiltere Muhafazakâr Parti<sup>44</sup> Başkanı Andrew Bonar Law ile bir görüşme gerçekleştirdiğini ve bu kişinin kendisine şu güvenceleri verdiğini aktarmıştır:

“Osmanlı Hükûmeti savaştan çekilmeyi kabul ettiği takdirde, devletin toprak bütünlüğü garanti altına alınacak, yeterli miktarda kredi sağlanacak ve mevcut hükûmetin, yani İttihat ve Terakki iktidarının görevde kalması da teminat altına alınacaktır.”

Yusuf Ziya Bey, önceki tekliflerden farklı olarak yalnızca toprak bütünlüğü değil, aynı zamanda malî ve siyasî destek de içeren bu öneriyi, hükûmetine danışma gereği duymadan reddetmiştir. Hükûmeti atama ve görevden alma yetkisinin Padişah’a ait olduğunu vurgulamış ve İngilizlerin bu yöndeki teklifini iç işlerine doğrudan müdahale olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Osmanlı halkının kendi iradesi dışında, yabancı nüfuzuna dayalı bir hükûmeti meşru görmeyeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, İngiltere’nin barış konusundaki taleplerinde samimi ve kararlı olması durumunda, Osmanlı Hükûmetinin ayrı değil, ancak genel bir barış için arabuluculuğa hazır olabileceğini belirtmiştir.

Sait Bey, Yusuf Ziya Bey’i iki kez daha ziyaret ederek barış girişimini gündeme taşımıştır. Bu süreçte özellikle Şeyh Abdülaziz Çaviş ile görüşme talebini ısrarla dile getirmiştir; zira Çaviş’in Osmanlı yönetimi üzerindeki nüfuzunu kullanarak önerilen

43 Mekke ve Medine’nin güvenliğini sağlamak ve İslam birliği düşüncesini desteklemek amacıyla 1913’te Hindistan Müslümanları tarafından kurulan cemiyetin yaklaşık 20 bin üyesi bulunmaktaydı. Bk. Azmi Özcan, “Encümen-İ Huddâm-ı Kâ’be”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 178-179.

44 Muhafazakâr Parti, 25 Mayıs 1915’te Liberal Parti lideri Herbert Henry Asquith’in başbakanlığında kurulan millî koalisyona hükûmetinin iktidar ortağıydı. Bk. Gülsüm Tütüncü, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’de Siyasal Ortam ve İngiliz İşçi Partisi”, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, DEÜ Matbaası, İzmir, 2015, s. 823.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

münferit sulh girişimlerinin kabul edilmesini sağlayabileceğine inanmıştır. Sait Bey'in stratejisi, Çaviş aracılığıyla Osmanlı karar alıcılarının iç politik dengeleri üzerinde etkili olarak İngiliz Hükûmetinin ayrı barış teklifine daha olumlu yaklaşmasını sağlamaya dayanmıştır. Talebini Berlin Sefiri Hakkı Paşa'ya da iletmiş, ancak Şeyh'in İsviçre'ye gitmesinin mümkün olmadığı ve Osmanlı Hükûmetinin öneriyi desteklemeyeceği cevabını almıştır. Bunun üzerine Sait Bey, Osmanlı Hükûmetinden olumlu bir yanıt alma ihtimalini tamamen dışlamadan, Londra'daki adresini Yusuf Ziya Bey'e bırakarak İngiltere'ye dönmüştür; bu tutum, girişimin devamlılığını ve İngiliz tarafının diplomatik kanallarını açık tutma niyetini yansıtmıştır.

Sait Bey'in Cenevre'den ayrılmasının ardından, Yusuf Ziya Bey 6 Ekim 1915 tarihli raporunda temasların ayrıntılarını Hariciye Nezareti'ne aktarmış ve Sait Bey'in İngiliz Hükûmeti tarafından Osmanlı Devleti ile bir uzlaşma zemini oluşturmak üzere görevlendirildiği kanaatine vardığını bildirmiştir<sup>45</sup>.

Ne var ki Babıali, toprak bütünlüğü garantisi, malî destek ve mevcut hükûmetin korunmasına ilişkin oldukça cazip görünen vaatlere rağmen bu teklifi de önceki münferit sulh girişimleri gibi cevapsız bırakmıştır. Bu sistematik ret tutumunun temelinde, Osmanlı yönetiminin İtilaf Devletleri'ne duyduğu yapısal ve tarihsel güvensizlik yatmaktaydı. Osmanlı'nın savaş öncesi dönemde, özellikle Rusya'nın İstanbul, Boğazlar ve Anadolu üzerindeki yayılmacı hedeflerine karşı bir denge oluşturmak amacıyla İtilaf Bloku'na katılma yönünde yaptığı girişimlerin İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından geri çevrilmesi, bu güvensizliği kurumsal bir niteliğe büründürmüştür. Dolayısıyla aynı devletlerin savaş sürecinde tarafsızlık karşılığında "bağımsızlık" ve "toprak bütünlüğü garantisi" vadeden önerileri Babıali tarafından samimi bir güvence olarak değil, savaş sonrasına yönelik geniş ölçekli paylaşım projelerinin taktik uzantıları olarak görülmüştür<sup>46</sup>.

Bu güvensizlik iklimi, Rusya'dan kaynaklanan varoluşsal tehdit algısıyla birleşerek Almanya'yı Osmanlı açısından vazgeçilmez bir denge ve güvenlik ortağı hâline getirmiştir. İttifaka sadakati esas alan bu stratejik yöneliş, İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı kazanılan Çanakkale savunmasının yarattığı askerî ve psikolojik özgüvenle daha da pekişmiştir. Böylece Osmanlı karar alıcıları, kısa vadeli ödünler

45 **BOA**, HR. SYS, 2105/55, lef 1, Cenevre Başşehbenderi Yusuf Ziya Bey'in raporu, 6 Teşri-nievvel (Ekim) 1915.

46 Sait Halim Paşa, "Türkiye'nin Harb-i Umumi'ye İştirakindeki Sebepler", **Sebilü'r-Reşad**, C XX, S 507 (29 Haziran 1338/29 Haziran 1922), s. 149-152.

karşılığında Almanya ile kurulan ittifakı riske etmenin hem stratejik hem de siyasal bakımdan rasyonel olmadığı kanaatine varmıştır.

Bu koşullar çerçevesinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı'ya yönelik münferit sulh teşebbüslerini 1917 Mart Devrimi'ne kadar fiilen askıya almak durumunda kalmıştır. Devrimle birlikte Osmanlı açısından bu tekliflerin inandırıcılığını zayıflatan temel unsur olan Rusya tehdidinin ortadan kalkması üzerine İtilaf Devletleri Mart–Mayıs 1917 arasında son bir münferit sulh girişiminde bulunmuştur. Ancak Osmanlı Hükûmeti bu öneriyi de reddetmiş ve süreç sonuçsuz kalmıştır. Ayrı bir çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınması planlanan bu son girişim, önceki tekliflerden farklı olarak Boğazların açılmasına dayanan talepler yerine savaşın değişen stratejik dengelerini esas alan alternatif koşullar içermesi bakımından ayrıca dikkate değerdir.

#### **V. Dış Müdahale ve İç Muhalefet Ekseninde Prens Sabahaddin'in Münferit Sulh Temaları ve Darbe Girişimleri**

İttihat ve Terakki Hükûmetinin münferit sulh tekliflerine karşı gösterdiği direnç İtilaf Devletleri'ni Osmanlı'nın iç dinamiklerini kullanmaya ve savaş karşıtı muhalif unsurları harekete geçirmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin kurucusu Prens Sabahaddin, İtilaf stratejisinde önemli bir figür hâline gelmiştir. 1913'te İttihat ve Terakki'nin otoriter yönetimine karşı Paris'e iltica eden<sup>47</sup> Prens, Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesine başından itibaren karşı çıkmış; Sultan Mehmed Reşad, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği mektuplarla<sup>48</sup> İtilaf safında yer alınması gerektiğini savunmuştur<sup>49</sup>.

Anne tarafından hanedan mensubu olması ve Osmanlı siyasetiyle kurduğu geniş temas ağı<sup>50</sup>, Prens Sabahaddin'i İtilaf Devletleri nezdinde cazip bir muhalif aktör hâline getirmiştir. Bu nedenle Çanakkale Harekâtı öncesinde Atina'ya davet edilerek Osmanlı'yla yürütülmesi planlanan münferit sulh girişimlerine aracı olması

47 Abdullah Uçman, "Prens Sabahaddin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 341-342.

48 Söz konusu mektuplar için bk. **BOA**, HR. SYS, 2409/25.

49 Nevzat Artuç, "Prens Sabahaddin Bey'in, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın Yanında Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları", **Bellekten**, C LXXXI, S 291, Ağustos 2017, s. 628-637.

50 Prens Sabahaddin'in Osmanlı iç siyasetindeki konumu, siyasi çevresi ve nüfuz alanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Erhan Güllü, **Gölgede Bir Lider/ Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2023.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

istenmiştir<sup>51</sup>. Bu davet, İtilafların askerî baskıyı içeriden yaratılacak bir siyasi krizle destekleme arayışının somut bir yansıması olmuştur.

Cenevre Başşehbenderi Yusuf Ziya Bey'in raporuna göre, Prens ile İtilaf temsilcileri arasındaki temaslar savaşın ilk günlerinde Kasım–Aralık 1914 döneminde başlamıştır. Paris'e giden üç Osmanlı subayı, ülkenin toprak bütünlüğü garanti edilirse içeride bir karışıklık çıkarılarak hükümetin devrilebileceğini ve bu yolla münferit bir barışın sağlanabileceğini öne sürmüştü; Prens Sabahaddin ve Şerif Paşa bu teklifi İtilaf Devletleri'ne iletmiştir. Fransa ve İngiltere öneriye sıcak yaklaşırken, Boğazlar konusunda güvence almış olan Rusya temkinli davranmıştır. Böylece Osmanlı muhalefeti, savaşın diplomatik cephesinde İtilaf stratejisinin bir parçasına dönüşmüştür.

Prens'in Atina'ya yerleşmesi, Osmanlı'da hükümet içi bölünmeler ve halk hoşnutsuzluğu olduğuna dair söylentileri artırmış<sup>52</sup>; bu süreçte Yunanistan'ın İstanbul Sefareti, 9 Şubat 1915 tarihli telgrafında I. Kolordu Komutanı Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı toprak bütünlüğü garanti altına alınırca hükümet darbesine hazır olduğunu bildirdiğini aktarmıştır. Bu haber Londra, Paris ve Petrograd'a ulaştırılmış; İngiltere ve Fransa, Boğazların gelecekte kapatılmayacağı güvencesiyle girişimi değerlendirmeye açık olduklarını belirtmiş, Rusya ise önceki taahhütleri saklı tutarak temasa itiraz etmemiştir<sup>53</sup>. Ancak ordu içinde destekçileri olduğu iddiası, Prens'in çevresi tarafından kasıtlı biçimde yayılmış temelsiz bir söylentiden ibaret kalmıştır<sup>54</sup>.

Atina'daki muhalif faaliyetlerin haber alınmasının ardından Talat Paşa, Sefir Galip Bey aracılığıyla Prens'i uyarmıştır. Prens, görünürde itaatkâr bir tutum sergileyerek hükümete destek sözü vermiş olsa da, arka planda İtilaf Devletleri ile ilişkilerini derinleştirerek stratejik bir iş birliği yürütmüştür. İngiltere'den sağladığı maddi destekle<sup>55</sup> Atina'da örgütlenmesini sürdüren Prens, ağırlıklı olarak İzmirli Rumlardan

51 Hasan Ali Polat, **Yakup Cemil Hayatı ve Divan-ı Harp Sorgu Tutanağı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s. 263.

52 **BOA**, HR. SYS, 2267/16, lef 3, Cenevre Başşehbenderliği'nin raporu, 15 Mayıs 1916.

53 Bayur, **a.g.e.**, C III, Kısım II, s. 146-148.

54 Mehmet Ali Paşa'nın Prens Sabahaddin bağlantılı bir darbe hazırlığı içinde olduğuna dair somut bir kanıt bulunmamaktadır; aksine, Osmanlı, Alman ve Avusturya-Macaristan hükümetlerinden aldığı çok sayıda nişan ve madalya, hem Osmanlı yönetimi hem de müttefikler nezdinde güvenilir bir askerî figür olarak görüldüğünü göstermektedir. Bk. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C I, yay. haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 190-191.

55 **BOA**, HR. SYS, 2976/27, Roma Sefiri Nabi Bey'in telgrafı, 8 Mart 1915.

oluşan bir çevre toplamış ve Rum cemiyetleriyle kurduğu bağlar aracılığıyla Aydın ve İzmir merkezli bir ayaklanma planlamıştır<sup>56</sup>. Söz konusu plan, öncelikle İzmir’de alternatif bir liberal hükümet aracılığıyla bölgesel siyasi dengeyi değiştirmeyi, ardından İttihat ve Terakki yönetimini devirmeyi ve Osmanlı Devleti’ni İtilaf yanlısı bir çizgiye yönlendirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Prens’in girişimleri, hem yerel toplumsal unsurları hem de uluslararası destek mekanizmalarını eş zamanlı olarak devreye sokmaya yönelik stratejik bir tasarım olarak değerlendirilmiştir<sup>57</sup>.

İngiliz basını, Prens’in girişimlerini destekleyici ve kışkırtıcı haberlerle kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Prens Sabahaddin’in Sultan Mehmed Reşad’a gönderdiği ve Almanya ittifakının sona erdirilmesini talep eden 2 Haziran 1915 tarihli telgraf, İtilaf basınında geniş biçimde yer bulmuştur. Prens, telgrafta “Türk ve Osmanlı vicdanı, haksız davası uğruna Almanya ile kazanmaktansa, haklı davası uğruna İtilaf yanında yenilmeyi tercih eder”<sup>58</sup> ifadesiyle açık bir propagandaya girişmiştir<sup>59</sup>. Aynı dönemde İngiliz basını, II. Abdülhamid’in barış yanlısı olduğu ve potansiyel bir ayaklanma başlatabileceği yönündeki iddiaları yayımlayarak kamuoyunu yönlendirmeye çalışmıştır. Bu tür haberlerin temel amacı, mevcut rejimi zayıflatarak Prens Sabahaddin’in darbe planı için elverişli bir ortam yaratmak olmuştur.

The Times, İzmir’de savaşın yarattığı ağır yoksulluk ve Alman nüfuzuna yönelik hoşnutsuzluk nedeniyle bir askerî isyanın başladığını ileri sürmüştü; The Daily News, İstanbul’da savaş karşıtı gösteriler düzenlendiğini ve bu gösterilere bazı askerî unsurların da katıldığına dair söylentiler aktarmıştır. Öte yandan Ajans Reuters, Rus işgali sonucu başkente yönelen göç hareketlerinin İstanbul’daki siyasî atmosferi daha da gerginleştirdiğini bildirmiştir.

Babîâli, bu propagandaya karşı Millî Ajans aracılığıyla tekzipler yayımlayarak hem iç kamuoyundaki infiali önlemeye hem de İtilaf etkisini sınırlamaya çalışmıştır<sup>60</sup>. Ancak Prens’in çevresinde Bahriyeli Kemal ve Ahmed Bedevi gibi yeni isimlerin<sup>61</sup>

56 **BOA**, HR. SYS, 2976/28, Atina Sefareti’nin telgrafı, 12 Mart 1915; “Prens Sabahaddin Bey ve Rum Milleti”, *İkdam*, nr. 8219, Aralık 1919; Güllü, **a.g.e.**, s. 58-59, 74.

57 Prens Sabahaddin, **a.g.e.**, s. 443.

58 **BOA**, HR. SYS, 2410/21, lef 3, “La situation en Turquie: Une dépêche du prince Sabaheddine”, **The Independent**, 6 Haziran 1915.

59 Prens Sabahaddin Beyefendi Hazretlerinin Muhtırası”, **Alemdar**, nr. 2716-416, 6 Şubat 1920.

60 **BOA**, HR. SYS, 2418/46, Lahey Sefaretinin telgrafı, 7 Mart 1916.

61 **BOA**, HR. SYS, 2266/57, lef 1, Atina Sefiri Ali Galip Bey’in telgrafı, 21 Eylül 1915.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

yer alması, onun İtilaflarla temaslarını güçlendirmiştir. 28 Eylül 1915'te İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'a gönderdiği mektupta, daha önce Sultan'a ilettiği görüşleri yinelemiş ve Osmanlı'nın İtilaf safında yer almasının "ahlaki bir gereklilik" olduğunu savunmuştur<sup>62</sup>.

Ne var ki Prens Sabahaddin'in halkı harekete geçirme girişimleri sonuçsuz kalmış; bu başarısızlığı İngiltere ve Fransa'nın yeterli destek vermemesine bağlamıştır. Desteklenmiş olsaydı İtilaf Devletleri'nin Çanakkale yenilgisinden kurtulabileceğini ileri sürmüştür<sup>63</sup>. Gelibolu'nun tahliyesinin ardından Atina'daki faaliyetlerini sürdüremeyeceğini anlayan Prens, Mart 1916'da Cenevre'ye geçmiş ve yeni diplomatik arayışlara yönelmiştir<sup>64</sup>. Fransa Hükûmetinden aldığı 300 bin franklık mali destek, onun Cenevre, Paris ve Atina arasında yürüttüğü bu yeni gizli diplomasi faaliyetlerini mümkün kılmıştır.

8 Nisan 1916'da Cenevre'de, Fransız Dışişleri temsilcisinin de katıldığı gizli bir toplantıda, Prens Sabahaddin ve yakın çevresi Osmanlı Hükûmetini devirmeye yönelik bir plan üzerinde anlaşmıştır. Buna göre, Prens'in güvendiği isimlerden Doktor Nihad, affını talep ederek İstanbul'a dönecek, ardından hükûmeti içeriden devirecekti. Yeni yönetimde Hariciye Nezareti Prens'e, sadaret ve diğer kilit makamlar ise çevresine bırakılacaktı<sup>65</sup>. Ancak Bern Sefareti aracılığıyla iletilen af talebi, gerçek amaç bilindiğinden reddedilmiş ve girişim sonuçsuz kalmıştır.

Bu başarısızlığın ardından Prens Sabahaddin, siyasal hedeflerine ulaşmak için yön değiştirerek Almanya'nın desteğini kazanmayı amaçlayan yeni bir strateji geliştirmiştir. Amacı, Almanya'nın güvenini kazanarak İttihat ve Terakki ile müttefikleri arasında güvensizlik ve ayrışma yaratmaktır. Bu doğrultuda Cenevre Konsolosluğu aracılığıyla Bern Sefiri veya üst düzey bir Alman yetkiliyle görüşme talep etmiş; ancak Berlin, Babıâli'nin onayı olmadan temas kurulamayacağını bildirmiştir<sup>66</sup>. Bunun üzerine Alman Konsolosluğu, Prens'e yalnızca iki bin frank vererek Prens'in siyasal manevrasını diplomatik bir jestle etkisizleştirmiştir<sup>67</sup>.

62 Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne**, haz. Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 431.

63 Prens Sabahaddin, **a.g.e.**, s. 443.

64 **BOA**, HR. SYS, 2106/7, lef 14, Bern Sefaretinin raporu, 22 Mart 1916.

65 **BOA**, HR. SYS, 2267/16, lef 3, Cenevre Başşehbenderliğinin raporu, 15 Mayıs 1916.

66 **BOA**, HR. SYS, 2106/7, lef 11, Bern Sefiri Fuat Selim Bey'in raporu, 22 Mayıs 1916.

67 **BOA**, HR. SYS, 2267/16, lef 3, Cenevre Başşehbenderliğinin raporu, 15 Mayıs 1916.

Almanya'dan beklediği desteği elde edemeyen Prens, bu kez Talat Paşa'yı kendi planına çekerek İtilaf Devletleri'nin desteğiyle hükümeti devirmeyi ve Osmanlı-Alman ittifakını sonlandırmayı hedeflemiştir. Bu amaçla, eski sekreteri ve siyasî sürgün olarak Bursa'da bulunan taraftarı Satvet Lütfi aracılığıyla Talat Paşa ile temas kurmuştur. Talat Paşa, Prens'in niyetlerini öğrenmek için bu görüşmelere dolaylı biçimde izin vermiş, Satvet Lütfi'nin mesajlarını bizzat kendisine veya müsteşarı İsmail Canbolat'a iletmesine müsamaha göstermiştir. Görüşmelerde münferit sulh meselesi gündeme gelmiş, ancak Canbolat, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerini hatırlatarak bu teklifin Osmanlı açısından felaket olacağını belirtmiş ve kesin biçimde reddetmiştir.

İlk girişiminden olumsuz yanıt almasına rağmen Satvet Lütfi temaslarını sürdürmüştür. Talat Bey'e gönderdiği bir mektupta, Prens Sabahaddin ile görüşmek üzere İsviçre'ye gitmek için izin istemiş; ancak bu talep reddedilmiş ve yurt dışına çıkışına izin verilmemiştir<sup>68</sup>. Buna karşın Prens Sabahaddin, Talat Bey ile yürüttüğü sınırlı temasları İtilaf Devletleri'ne olduğundan çok daha kapsamlı biçimde yansıtmıştır.

Paris'teki temsilcisi Şerif Paşa aracılığıyla Fransa Başbakanı Briand'a iletildiği mesajda, belirli koşullar altında Osmanlı-Alman ittifakının sona erdirilebileceğini bildirmiş; bu yolla zayıflayan siyasal konumunu yeniden güçlendirmeyi hedeflemiştir. Prens'in önerisine göre, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Osmanlı egemenliği garanti altına alınırsa Talat Bey'in desteği sağlanabilecek; böylece İttihat ve Terakki Hükümeti devrilerek Osmanlı Devletinin İtilaf saflarına geçmesi mümkün olacaktır.

Ancak bu senaryo, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talepleriyle doğrudan çeliştiği için Petrograd'ın sert tepkisine yol açmıştır. Nitekim İngiltere, Ağustos 1916'da Rusya'nın bu taleplerini barışın "vazgeçilmez ve kalıcı bir şartı" olarak resmen teyit ederek girişimi sonlandırmış; böylece Prens Sabahaddin'in son teşebbüsü de akamete uğramıştır<sup>69</sup>.

## **VI. Münferit Sulh Bağlamında İttihatçı Çevreleri Manipüle Etme Çabaları ve Yakup Cemil Bey'in Darbe Girişimi**

Prens Sabahaddin Bey'in, Talat Bey'in desteğini vadeden son girişimi, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talepleriyle çeliştiği için sonuçsuz kalmış olsa da, İtilaf Devletleri İttihatçı çevrelerden gelebilecek daha elverişli tekliflere açık bir tutum

68 Satvet Lütfi'nin 21/22 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 258-264.

69 MacFie, **a.g.m.**, s. 66.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

sergilemişlerdir. 1915 yılı sonlarında kesinlik kazanmaya başlayan Çanakkale zaferi, İttihat ve Terakki Hükûmetinin iktidardaki konumunu güçlendirmiş ve muhalefetin başarı şansını önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bu durum, İtilaf Devletleri'ni yönetim kadrosu içindeki memnuniyetsiz unsurlarla iş birliği arayışına yönelmek zorunda bırakmıştır.

Bu bağlamda, İtilaf Devletleri Cemal Paşa'nın darbe hazırlığında olduğuna dair dolaşıma giren söylentileri ciddiyle değerlendirmişlerdir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, 29 Aralık 1915'te İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği telgrafta, Suriye'de geniş yetkilerle hareket eden Cemal Paşa'nın, "Ermeni çevreleri" aracılığıyla İtilaf Devletleri ile temas kurmayı planladığını ileri sürmüştür. Rivayetlere göre Cemal Paşa, Osmanlı yönetimine karşı harekete geçmeye hazır; ancak bunun karşılığında kendisinin sultan olarak tanınmasını ve Asya'daki Osmanlı topraklarının—Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Ermenistan, Kilikya ve Kürdistan—bağımsızlık ve bütünlüğünün garanti edilmesini talep etmekteydi. İstanbul ve Boğazların kaybını da kabullenmeye hazır olduğu iddia edilmiştir<sup>70</sup>.

Bu senaryo çerçevesinde, Cemal Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin desteğiyle İstanbul'a yürüyeceği, Sultan Mehmed Reşad'ı tahttan indirerek hükûmeti devireceği ve kendisini tahtın varisi ilan edeceği öne sürülmüştür. Her ne kadar teklifin gerçekliği tartışmalı olsa da, Sazonov bu ihtimalin Osmanlı yönetimi içinde bölünme yaratma potansiyeli taşıması nedeniyle dikkate değer olduğunu Grey'e bildirmiş ve Grey de bu değerlendirmeyi olumlu karşılamıştır. Ancak söz konusu iddiaların temelsizliği kısa süre içinde açığa çıkmış; herhangi bir somut girişime dönüşmeyen bu senaryo, Osmanlı iç dengeleri üzerinde kayda değer bir etki yaratmadan gündemden düşmüştür<sup>71</sup>.

Ne var ki Cemal Paşa'ya yönelik söylentilerin politik ağırlığını yitirmesinden kısa bir süre sonra, İttihatçı kadrolar içinde planlandığı öne sürülen daha ciddi bir darbe hazırlığı ortaya çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen simalarından Binbaşı Yakup Cemil Bey, hükûmeti devirmeye yönelik bir teşebbüs içinde olmakla suçlanmış; 19 Ağustos 1916'da darbe girişimiyle bağlantılı oldukları düşünülen on sekiz kişiyle birlikte tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmiştir. Bu gelişme, önceki spekülâtif iddiaların aksine, somut delillere dayanan ve karar alıcılar nezdinde daha ciddi bir tehdit olarak algılanan bir iç kriz niteliği taşımıştır.<sup>72</sup>

70 MacFie, a.g.m., s. 66.

71 Trumpener, a.g.e., s. 161.

72 Yakup Cemil Bey hakkındaki yargı süreci ve Divan-ı Harp sorgu tutanakları için bk. Hasan Ali Polat, **Yakup Cemil Hayatı ve Divan-ı Harp Sorgu Tutanağı**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2022.

Henüz 33 yaşında genç bir subay olan Yakup Cemil Bey, İttihatçılar arasında cesareti ve gözü pekliğiyle tanınmış, bu nedenle “mecnûnü’l-mecânîn” (deliler delisi) lakabıyla anılmıştır. Fevrî mizacı ve çevresinden kolay etkilenebilir kişiliğiyle de dikkat çeken Yakup Cemil, tutuklanmasından kısa süre önce Teşkilat-ı Mahsusa operasyonları kapsamında önemli görevler üstlendiği Kafkas Cephesi’nden İstanbul’a dönmüştür<sup>73</sup>. Doktor tavsiyesi üzerine, eşinin kaplıca tedavisi amacıyla Mayıs 1916’da, Prens Sabahaddin’in yakın çevresinden Satvet Lütfi’nin işlettiği Bursa’daki Servinaz Oteli’nde ailesiyle yaklaşık 15–20 gün konaklamış; buradan İstanbul’a dönüşünün ardından ise açıkça münferit sulh fikrinin savunuculuğunu yapmaya başlamıştır.

Çanakkale ve Kûtü’l-Amâre zaferlerinin yarattığı iyimser hava, Osmanlı Devleti’nin savaşta üstünlüğü ele geçirdiği algısını güçlendirmiş ve Yakup Cemil, bu avantajlı konumdan yararlanarak İtilaf Devletleri ile uygun koşullarda münferit bir barış yapılabileceğini savunmuştur. Bu doğrultuda hazırladığı on beş maddelik barış taslağı oldukça iyimser ve gerçeklikten uzak bir perspektife sahiptir. Taslakta, Osmanlı-Alman ittifakının sonlandırılması, Doğu Rumeli, Selanik, Teselya, Ege Adaları, Girit ve Kıbrıs’ın Osmanlı’ya bırakılması, Rusya’nın işgal ettiği Anadolu topraklarından çekilmesi ve İran’ın Türkiye, İngiltere ve Rusya arasında paylaşılması gibi talepler yer almaktadır. Ayrıca, ülkenin kalkındırılması için İngiltere ve Fransa’dan mali ve teknik destek sağlanması öngörülmüştür.

Yakup Cemil, hazırladığı taslağı Talat Bey ve Kara Kemal başta olmak üzere birçok İttihatçı arkadaşıyla paylaşmış; ancak girişim ne hükûmet ne de cemiyet nezdinde destek görmüştür. Özellikle Talat Bey’in, “Hiç kalmadı da artık Yakup Cemil’in fikrini mi kabul edeceğiz?” şeklindeki sözleri, Yakup Cemil’de derin bir kırgınlık ve öfke yaratmıştır. Zaten bir süredir hak ettiği rütbe ve görevlerin kendisine verilmediğini düşünen Yakup Cemil’in Enver Paşa ve Talat Bey’e duyduğu tepki bu süreçte daha da şiddetlenmiştir. Bunun sonucu olarak, 29 Temmuz 1916’da bazı arkadaşlarını Meserret Oteli’nde toplayarak iki gün süren gizli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu toplantılar, hükûmet çevrelerince bir darbe hazırlığı olarak yorumlanmış ve

73 Gönüllü müfrezesiyle 29 Aralık 1914’te Ardahan’ın ele geçirilmesi sırasında önemli görevler üstlenen Yakup Cemil, Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya’daki operasyonlarında etkin bir rol oynamıştır (Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 251-269). Ancak, görev aldığı son harekâta disiplin dışı davranışları nedeniyle Bitlis’in 2 Mart 1916’da Rus işgaline uğramasına yol açmakla suçlanmıştır (Oral Ateş, **Kafkas Cephesi’nde 16’ncı Kolordu Komutanlığı ve Mustafa Kemal Paşa**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2023, s. 162).

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

nihayetinde, daha önce belirtildiği üzere, 19 Ağustos'ta tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmesine yol açmıştır<sup>74</sup>.

Divan-ı Harb-i Örfideki sorgusunda Yakup Cemil Bey, münferit sulh fikrini benimsediğini kabul etmiş, ancak dış bağlantılara sahip olduğu ve darbe hazırlığında bulunduğu yönündeki iddiaları reddetmiştir. Enver Paşa'yı ortadan kaldırmak veya hükûmeti devirmek gibi bir niyetinin bulunmadığını da özellikle vurgulamıştır<sup>75</sup>. Mart ayı sonlarında evinin balkonunda tek başına otururken münferit sulh kararını aldığı ve ertesi gün kendi el yazısıyla bir harita çizip on beş maddelik bir taslak hazırladığını belirtmiştir<sup>76</sup>. Ancak bu beyanlar ikna edici bulunmamış; Kara Kemal, Mithat Şükrü ve Doktor Nazım gibi önde gelen İttihatçılar, Yakup Cemil'in dışarıdan bir yönlendirme olmaksızın böylesine kapsamlı bir programı tek başına ortaya koyamayacağını ileri sürmüşlerdir<sup>77</sup>.

Nitekim İsmail Canbolat, Almanya Sefareti Baştercümanı Dr. Weber'e yaptığı değerlendirmede, Sapançalı Hakkı'nın Bükreş üzerinden yürüttüğü ticari temaslara dikkat çekmiş ve olayın ardında İngiliz gizli teşkilatı ile İngiliz altınının bulunma ihtimalini ileri sürmüştür. Canbolat'a göre komplonun asıl hedefi, ilk aşamada Enver Paşa'nın tasfiyesiydi<sup>78</sup>. Osmanischer Lloyd redaksiyon biriminin 28 Ağustos 1916 tarihli raporunda ise yalnızca Sapançalı Hakkı'nın değil, aynı zamanda Prens Sabahaddin ve Satvet Lütfi'nin de komplocularla temas halinde olabilecekleri yönünde kanaat bildirilmiştir<sup>79</sup>.

Bu çerçevede yürütülen sorgulamalarda, Yakup Cemil'in özellikle Satvet Lütfi ve Sapançalı Hakkı ile ilişkileri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Servinaz Oteli'nde kaldığı süre boyunca Satvet Lütfi ile münferit sulh meselesine dair herhangi bir görüşme yapıp yapmadığı araştırılmış; ancak her iki taraf da temaslarının sınırlı olduğunu ve siyasî konular üzerine herhangi bir görüşme gerçekleştirmediklerini ifade etmiştir<sup>80</sup>.

74 Yakup Cemil Bey'in tutuklanmasına yol açan süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Polat, **a.g.e.**, s. 110-123.

75 Yakup Cemil'in 23/24 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 311-318.

76 Yakup Cemil'in 23 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 299-311.

77 Polat, **a.g.e.**, s. 133.

78 Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023, s. 88.

79 Çolak, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, s. 91-93.

80 Satvet Lütfi'nin 21/22 Ağustos 1916 tarihli ifadesi ile Yakup Cemil'in 24 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Polat, **a.g.e.**, s. 258-264, 336-350.

Benzer şekilde, Bursa’da Yakup Cemil ile sık sık görüşen ve onu Satvet Lütfi ile tanıştıran dönemin İttihatçı gazeteci, yazar ve şairlerinden Enis Avni (Aka Gündüz) Bey de bu ifadeleri doğrulamış; Yakup Cemil ile Satvet Lütfi arasında kayda değer bir ilişkinin bulunmadığını belirtmiştir<sup>81</sup>. Bu beyanlar, Satvet Lütfi’nin ve dolayısıyla Prens Sabahaddin’in suçsuzluklarının tespiti açısından yeterli görülmüştür.

Oysa Yakup Cemil ile birlikte hareket ettiği iddia edilen sanıklardan Hüsrev Sami’nin ifadesinde, Yakup Cemil’in “demokrat” bir kabine kurmayı, Babıali’ye yürüme ve “Talat bizimle olur, fakat Enver Paşa inattır; onu vuracağım” ifadelerini dile getirdiği belirtilmiştir<sup>82</sup>. Bu beyan, Prens Sabahaddin’in kısa süre önce Şerif Paşa aracılığıyla Fransa Başbakanı Briand’a ilettiği ve Talat Paşa’nın desteğiyle hükümeti devirmeyi öngören planla içerik açısından paralellik göstermesi nedeniyle, eylemin Prens Sabahaddin ile olası bir bağlantısını düşündürmektedir. Ancak soruşturma sürecinde olayın Fransa boyutuna ilişkin bilgi eksiklikleri, bu paralelliğin somut bir bağlantı olarak teyit edilmesini engellemiştir.

Satvet Lütfi ile herhangi bir temasının bulunmadığını belirten Yakup Cemil Bey, hazırladığı münferit sulh taslağını Sapançalı Hakkı ile paylaştığını itiraf etmiş ve onun da planı onayladığını iddia etmiştir. Ayrıca, Romanya’daki İngiliz konsolosunun benzer bir teklifi Sapançalı Hakkı’ya ilettiğini öne sürmüştür<sup>83</sup>. Sapançalı Hakkı ise bu iddiaları kesin bir dille reddetmiş; Yakup Cemil’in açıkça “İngiliz taraftarı” olduğunu ifade ettiğini, kendisinin ise taslağı yalnızca dinlediğini, hiçbir şekilde onaylamadığını ve aksine Yakup Cemil’i sert biçimde uyardığını belirtmiştir. Hatta Romanya’da bulunduğu sırada, Fransa Hükümeti adına aracılık teklifinde bulunan Ajans Havas muhabiri Mösyö Motu’nun girişimini de geri çevirdiğini vurgulamıştır<sup>84</sup>.

Divan-ı Harb-i Örfi, Sapançalı Hakkı’nın savunmasını yeterli görerek serbest bırakılmasına karar vermiştir. Bununla birlikte, Osmanischer Lloyd’un Berlin’e gönderdiği raporda, serbest kalmasının yalnızca suçsuzluğuna değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki çevrelerindeki güçlü bağlantılarına dayandığı vurgulanmıştır<sup>85</sup>. Nitekim savaşın ardından Ağustos 1919’da, yeniden sorgulandığında Sapançalı Hakkı, Mütareke koşullarını dikkate alarak münferit sulh yanlısı olduğunu açıkça

81 Enis Avni’nin 24 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 364-367.

82 Hüsrev Sami’nin 4 Eylül 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 623-630.

83 Yakup Cemil’in 24 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Polat, **a.g.e.**, s. 336-350.

84 Sapançalı Hakkı’nın 22 Ağustos 1916 tarihli ifadesi. Bk. Polat, **a.g.e.**, s. 265-270.

85 Çolak, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, s. 91.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

itiraf etmiş ve Yakup Cemil ile işbirliğini kabul etmiştir. Bununla birlikte, İngiliz ve Fransızların aracılık tekliflerini reddettiğini ve girişimin herhangi bir dış müdahale ile yönlendirilmediğini öne sürmüştür<sup>86</sup>.

İttihatçı kadrolar arasında bir iç hesaplaşma izlenimi yaratmaktan kaçınan ve olayı kişisel bir girişim olarak göstermeye eğilimli olan Divan-ı Harb-i Örfî, 7 Eylül 1916'da Yakup Cemil dışındaki sanıkları serbest bırakmış, Yakup Cemil'i ise idam cezasına mahkûm etmiştir<sup>87</sup>. İdam kararı, Sultan Mehmed Reşad'ın 9 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyyesi ile onaylanarak kesinlik kazanmıştır. İrade-i seniyye metninde, Yakup Cemil'in Osmanlı ordusunu İtilaf Devletleri safına çekmeye çalıştığı, Harbiye Nazırı'nı ortadan kaldırmayı hedeflediği ve mevcut ittifak ilişkilerini sona erdirerek münferit sulh yapma niyetinde olduğu belirtilmiştir. Bu eylemler, Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun 14. maddesinin 6. fıkrası uyarınca "vatana ihanet" kapsamında değerlendirilmiş ve cezasının Askerî Ceza Kanunu'nun 15. maddesi gereğince kurşuna dizilerek infaz edilmesine hükmedilmiştir<sup>88</sup>.

Yakup Cemil Bey'in cezası 11 Eylül 1916 sabahı infaz edilmiştir. İstanbul Merkez Komutanlığı, idamın gerçekleştiğini bildiren resmî açıklamada yalnızca kendisine isnat edilen suçlara değinmekle yetinmiştir. Buna karşılık, Sofya'da yayımlanan Balkan gazetesi, olayı daha geniş bir çerçevede değerlendirerek şu ifadeleri kullanmıştır: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bugüne kadar en ileri gelen ve en büyük işler yapan, hatta mevcut kabineyi iktidara taşımak amacıyla Babıali Baskını'nı organize eden inkılapçılarından Yakup Cemil Bey'in dün sabah idam edildiği bildirilmiştir."<sup>89</sup>

Yakup Cemil'in infazı, dönemin siyasî ikliminde yalnızca bir bireysel tasfiye olarak değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki fikir ayrılıkları ile güç mücadelelerinin görünür hâle geldiği kritik bir dönemeç olarak değerlendirilmiştir. Nitekim cemiyetin önde gelen isimlerinden Cavit Bey, günlüğünde bu olayı "ilk kez bizim adamlarımızdan biri bize karşı fiilî bir tedbir alıyor"<sup>90</sup> ifadeleriyle kaydederek

86 Osman Selim Kocahanoğlu, **Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceidesi/Teheir Yargılamaları (1919)**, Temel Yayınları, İstanbul 2007, s. 584-585, 589, 603.

87 Divan-ı Harb-i Örfî'nin kararı için bk. Polat, **a.g.e.**, s. 699-704.

88 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT), 172/79, Lef 2, İrade-i Seniyye, 27 Ağustos 1332 (9 Eylül 1916).

89 **BOA**, HR. SFR. 04, 460/67, lef 2, "Yakup Cemil Hadisesi", 14 Eylül 1916.

90 Cavid Bey, **a.g.e.**, III, s. 229.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendi içinden yükselen kontrolsüz inisiyatiflere karşı duyduğu kaygıyı açık biçimde yansıtmıştır.

Bu infaz, İttihat ve Terakki yönetiminin savaş koşullarında benimsediği sert denetim rejiminin ve müttefiklerle ilişkilerinde tavizsiz bir çizgi izleme kararlılığının somut bir göstergesi olmuştur. Cemiyet, Babıali Baskını'nın başlıca aktörlerinden biri olan Yakup Cemil'i dahi merkezi politikadan sapma emareleri gösterdiği anda gözden çıkararak, hem iç muhalefete güçlü bir caydırıcılık mesajı iletmış hem de dışarıya—özellikle müttefiklere ve düşman devletlere—ittifaka bağlılık konusunda hiçbir tereddüt taşımadığını açık biçimde göstermiştir. Bu kararlı tutum karşısında İtilaf Devletleri, yaklaşık bir yıl önce askıya aldıkları münferit sulh girişimlerinin ardından hükûmeti devirmeye yönelik planlarını da fiilen rafa kaldırmak durumunda kalmışlardır.

## SONUÇ

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Boğazları ekseninde şekillenen askerî, diplomatik ve psikolojik mücadeleleri çok boyutlu bir perspektifle analiz etmiştir. İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı'yı savaş dışına iterek güçlerini Avrupa cephesine yoğunlaştırmak ve Boğazlar üzerinden Rusya'ya kritik lojistik hat sağlamak amacıyla yürüttüğü münferit sulh teklifleri, propaganda faaliyetleri ve gizli darbe girişimleri, birbirini tamamlayan bir baskı stratejisinin unsurları olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin diplomatik raporları, İtilaf Devletleri'nin toprak bütünlüğü, mali destek ve mevcut hükûmetin korunmasına yönelik cazip görünen vaatlerinin, özellikle Rusya'ya duyulan yapısal güvensizlik nedeniyle kabul edilmediğini göstermektedir. Bu varoluşsal tehdit algısı, Almanya'yı Osmanlı açısından vazgeçilmez bir denge ve güvenlik ortağı hâline getirerek ittifak sadakatinin siyasal ve stratejik temelini güçlendirmiştir.

Askerî alanda elde edilen Çanakkale ve Kütü'l-Amâre zaferleri, hem moral üstünlük yaratmış hem de İttihat ve Terakki Hükûmetinin savaş politikasını rasyonel bir zemine oturtan somut güç kaynakları hâline gelmiştir. Bu başarıların sağladığı özgüven, kısa vadeli ödünlerle ittifak ilişkilerini riske etmenin stratejik açıdan rasyonel olmayacağı yönündeki değerlendirmeyi pekiştirmiştir.

Prens Sabahaddin ve Yakup Cemil gibi aktörlerin dâhil olduğu iç gelişmeler ise, İtilaf Devletleri'nin içeriden müdahale stratejilerinin sınırlı etkisini göstermektedir. Osmanlı yönetimi, savaşın seyrini etkileyebilecek iç tehditlere karşı merkezî denetim ve disiplin mekanizmalarını etkin şekilde işleterek siyasi istikrarını korumuştur. Bu

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

durum, İtilaf'ın gizli diplomasisinin Türk Boğazları gibi kritik bir bölgede dahi somut bir sonuç üretmediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak çalışma, Türk Boğazlarının yalnızca askerî bir cephe değil, aynı zamanda uluslararası güç rekabetinin diplomatik ve psikolojik boyutlarının kesiştiği bir stratejik alan olduğunu göstermektedir. Osmanlı karar alıcılarının çok boyutlu baskılar karşısında geliştirdiği stratejik ihtiyat, ittifak disiplinine dayalı dış politika ve iç istikrarı korumaya yönelik refleksler, savaşın genel seyrinde belirleyici bir istikrar unsuru oluşturmuştur. Bu çerçevede araştırma, Osmanlı'nın savaş dönemindeki ittifak politikasını jeopolitik zorunluluklar ile iç siyasal dengelerin etkileşimi üzerinden açıklayan özgün bir analitik çerçeve sunmakta ve Türk Boğazlarının uluslararası sistemdeki merkezî rolünü yeniden tanımlamaktadır.

**İntihal Taraması**

*Plagiarism Detection*

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

*This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

**Etik Beyan**

*Ethical Statement*

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

*There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article*

**Açık Erişim Lisansı**

*Open Access License*

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

*This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

**KAYNAKÇA**

Akçuraoğlu Yusuf, “Asrı Hazır Tarihine Dair Araştırmalardan: Osmanlı Devleti Umumi Harpte Bitaraf Kalabilir miydi?”, **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, Sene 17, Nr. 19 (96), 1 Haziran 1928, s. 1-29.

“Almanya Matbuatı ve Sulh Şayıtı”, **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 12229, 26 Nisan 1915.

“Almanya Sulha Talip Değildir”, **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 12228, 25 Nisan 1915.

Artuç, Nevzat, “Prens Sabahaddin Bey’in, Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın Yanında Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları”, **Bellekten**, C LXXXI, S 291, Ağustos 2017, ss. 628-637.

Ateş, Oral, **Kafkas Cephesi’nde 16’ncı Kolordu Komutanlığı ve Mustafa Kemal Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2023.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Bilgin, Mehmet, **Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

**Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C I, yay. haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

**Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi**, C V, I-III. kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı yayınları, Ankara 2012.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznamesi**, C III, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014.

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH. EUM. 5. Şb.), 19/50.

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 33/54.

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH. ŞFR), 53/81.

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 2105/55; 2106/7; 2105/8; 2109/10; 2266/57; 2267/16; 2298/4; 2334/6; 2304/13; 2304/14; 2317/25; 2410/21; 2411/26; 2418/46; 2418/62; 2976/27; 2976/28; 2977/22; 2979/24.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR.04), 281/59; 460/67.

**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT), 172/79.

Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması, yay. haz. E. E. Adamof, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Çolak, Mustafa, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Çolak, Mustafa, **Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Çolak, Mustafa, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023.

Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum/Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Eroğlu, Nazmi, **Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey**, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2006.

Farrar, L. L., Jr., **Divide and Conquer: German Efforts to Conclude a Separate Peace, 1914–1918**, East European Quarterly, Boulder: Distributed by Columbia University Press, New York 1978.

**General-ot-İnfanterii Nikolay Nikolayevich Yudenich (K 50-letnemu jubileyu)**, Izdaniye Parizhskago Jubileynago Komiteta, Parizh 1931.

Güllü, Ramazan Erhan, **Gölgede Bir Lider/ Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Hart, Basil Liddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Hülagü, M. Metin, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri/Hususi Doktoru Atıf Bey'in Hatıratı**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.

İlkin, Selim, "Câvid Bey, Mehmed (1875-1926)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 175-176.

Kaşıyüğun, Ali, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.

Kocahanoğlu, Osman Selim, **Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceidesi/ Tehcir Yargılamaları (1919)**, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Kon, Kadir, “Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seyahati”, **Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu (İstanbul, 12-14 Ekim 2011)**, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayını İstanbul 2011, ss. 129-146.

Köse, İsmail, “I. Dünya Savaşı’nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar’ın Rus Çarlığı’na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)”, **Bilig**, S 89, İlkbahar 2019, ss. 1-27.

Küçük, Cevdet, “Abdülhamid II”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 216-224.

“La situation en Turquie: Une dépêche du prince Sabaheddine”, **The Independent**, 6 Haziran 1915.

MacFie , A. L., “The Straits Question in the First World War, 1914-18”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 19, No. 1 (Jan., 1983), ss. 43-74.

Ludendorff, Erich, **Birinci Dünya Savaşı’nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım**, yay. haz. Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2014.

“Niçin Harp Ediyoruz?”, **Tanin**, nr. 2266, 11 Nisan 1915.

Osmanoğlu, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Selçuk Yayınları, Ankara 1986.

Özcan, Azmi, “Encümen-İ Huddâm-ı Kâ’be”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 178-179.

“Prens Sabahaddin Bey ve Rum Milleti”, **İkdam**, nr. 8219, Aralık 1919

“Prens Sabahaddin Beyefendi Hazretlerinin Muhtırası”, **Alemdar**, nr. 2716-416, 6 Şubat 1920.

Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne**, haz. Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Sait Halim Paşa, “Türkiye’nin Harb-i Umumi’ye İştirakindeki Sebepler”, **Sebilü’r-Reşad**, C XX, S 507 (29 Haziran 1338/29 Haziran 1922), ss. 149-154.

Shaw, Stanford J., **The Ottoman Empire in World War I**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Stevenson, David, **1914-1918: The History of the First World War**, Penguin Books, New York, 2005.

Suşuşina, O. V., “Mirna misiya freylini M. Vasilçikovı 1915 roku”, **Visnik Çerkaskogo universitetu, Seriya İstoriçni nauki**, No. 1 (2016), ss.118-126.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'Nİ  
SAVAŞ DIŞI BIRAKMA GİRİŞİMLERİ: MÜNFERİT SULH  
TEKLİFLERİ VE DARBE TEŞEBBÜSLERİ

Teber, Hatice, “Mısırlı Bir Mücadele ve İlim Adamı: Abdülaziz Çâvîş”, **Katre**, S 14, Aralık 2022, ss. 182-200.

Trumpener, Ulrich, **Osmanlı ve Almanya İmparatorluğu 1914-1918**, çev. İbrahim Tolga Kara, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

Tunçer, Polat, İttihatçı Cavit Bey, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Tütüncü, Gülsüm, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’de Siyasal Ortam ve İngiliz İşçi Partisi”, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, DEÜ Matbaası, İzmir, 2015, ss.817-839.

Uçman, Abdullah, “Prens Sabahaddin”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 341-342.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ferîd Vecdî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 393-395.

